

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Odvrácená tvář města: život ve slumech současné Británie

Barbora Bečvářová

Plzeň 2016

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Mezinárodní teritoriální studia

Studijní obor Mezinárodní vztahy – britská a americká studia

Bakalářská práce

Odvrácená tvář města: život ve slumech současné Británie

Barbora Bečvářová

Vedoucí práce:

PhDr. Alice Tihelková, Ph.D.

Katedra anglického jazyka a literatury

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2016

.....

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala své vedoucí bakalářské práce PhDr. Alici Tihelkové, Ph.D. za věnovaný čas, cenné rady a ochotu pomoci při psaní práce.

OBSAH

1 ÚVOD	6
2 VÝVOJ A PODOBA SOUČASNÉ BYTOVÉ KRIZE	9
2.1 Vymezení základních pojmů.....	9
2.2 Vývoj obecního bydlení v první polovině 20. století	10
2.3 Výstavba obecních sídlišť	12
2.4 Ekonomické faktory současné bytové krize a zrod moderních slumů	14
2.5 Dopady současné situace na obyvatele.....	17
3 CHARAKTER ŽIVOTA VE SLUMECH	19
3.1 Sociální skladba sídlišť.....	20
3.2 Fyzické prostředí obecních sídlišť.....	27
3.3 Charakter života na sídlištích	32
3.4 Regenerace prostředí a snahy o zlepšení situace	38
4 ZÁVĚR	44
5 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	47
6 RESUMÉ	55
7 PŘÍLOHY	56

1 ÚVOD

Bydlení bylo v hustě obydlených městech Velké Británie vždy problémem. V poválečném období, zejména po skončení druhé světové války, převzal iniciativu stát. Bydlení se stalo jednou z hlavních priorit politické agendy. Hlavním cílem byla výstavba nových obecních domů, aby tak bylo vyhověno vysoké poptávce po cenově dostupném a zároveň kvalitním bydlení pro pracující třídu a válečné veterány a jejich rodiny (UWE Bristol 2008).

Jak vyplývá z níže uvedených zdrojů, po nástupu Thatcherismu avšak stát na řešení bytové otázky postupně rezignoval. Britské městské plánování bylo po druhé světové válce inspirováno utopickým modernismem. Větší důležitost byla soustředěna na design a co nejrychlejší naplnění poptávky než na skutečné potřeby obyvatel (Sandbrook 2006: 622). Po zavedení schématu Right to Buy přešla atraktivnější část sociálního bydlení do soukromého vlastnictví, ta méně atraktivní se postupně opět slumifikovala.

Podmínky bydlení v Británii patří v současnosti mezi jedny z nejhorších v západní Evropě (Grice 2011). Současná bytová situace ve Velké Británii má podobu jakési spirálovité krize, kdy jsou v centrech měst mnozí lidé uvězněni v cyklu deprivace a mnohdy i drogové závislosti a kde vládní iniciativy přinášejí mizivou naději na zlepšení situace. Tisíce lidí na mnoha britských sídlištích žijí životy poznamenané násilím, nekvalitním vzděláním, nezaměstnaností a nemocemi (Hill 2003). V posledních několika desetiletích se v Británii stalo typickým používat slovní spojení obecní sídliště jako jednoduché vysvětlení celé řady sociálních problémů, od bydlení a nezaměstnanost až po kriminalitu. Sídliště jsou vnímána jako špatné, vyloučené lokality a na jejich obyvatele je nahlíženo jako na lidi s kulturními nedostatky (McKenzie 2015a: Úvod). V jádru téměř každého prosperujícího britského města tak spočívá další jádro, skryté před očima návštěvníků. Zde žije asi šest milionů lidí v obecních nemovitostech, kde mnohé z nich jsou zanedbané, izolované, přestože jen například v Londýně se nachází více než 6000 prázdných nevyužitých obecních nemovitostí (Hill 2003; Grice 2011).

Tato práce by měla být přehledovou studií, jejímž cílem je popsat a pochopit současnou bytovou krizi ve Velké Británii, podobu sociálního bydlení a jejich dopady na život tamních obyvatel. Primárně se zaměřím na fyzický charakter sociálního, jakožto i bývalého sociálního bydlení, v současnosti v soukromém vlastnictví, a také na popis prostředí z hlediska skladby tamního obyvatelstva. Dále mne bude zajímat jakým způsobem prostředí a stigma spojené se životem v něm určuje pozici jedince ve společnosti a následně jak prostředí a společenské postavení ovlivňují sociální a kulturní kapitál obyvatelstva a jejich komunitní život. V neposlední řadě budu také zkoumat snahy a iniciativy obyvatel a vlády o řešení této krize a jejich efektivitu. K cíli práce se pokusím dojít pomocí kvalitativní obsahové analýzy nashromážděných knižních a internetových zdrojů.

Tato práce bude rozdělena do dvou hlavních kapitol, které budou dále rozděleny do několika tematických podkapitol. Obsahem první, teoretické kapitoly bude vymezení základních pojmů, se kterými budu v průběhu práce pracovat a stručné nastínění historického vývoje sociálního bydlení ve Velké Británii od počátku 20. století do současnosti. Druhá kapitola bude zkoumat fyzické prostředí vybraných sídlišť jakožto i sociální a finanční situaci tamních obyvatel a způsoby, jakými tyto faktory negativně či pozitivně působí na charakter jejich života. V poslední podkapitole druhé části práce se také zaměřím na snahy vlády a obyvatel o zlepšení životních podmínek a kvality bydlení v těchto vyloučených oblastech a pokusím se také o zhodnocení jejich efektivitu. V závěru práce budu diskutovat a rekapitulovat poznatky z předchozích kapitol.

Tématem podoby moderních britských slumů a života v tomto prostředí se zabývá řada britských autorů, přesto není toto téma ještě dostatečně zmapované. Vzhledem k tomu, že se má práce bude věnovat aktuální situaci v Británii, budu většinu informací čerpat z anglicky psaných zdrojů. České zdroje použiji především jako podklad k vypracování analýzy vlivu prostředí slumů na jejich obyvatele ze sociokulturního hlediska, a to v praktické části práce. V rámci teoretické části budu čerpat z několika knižních a internetových zdrojů. V praktické části pak budu čerpat

převážně z knižních zdrojů a výstupních zpráv charitativní organizace Joseph Rowntree Foundation. Zásadním zdrojem informací pro mne bude dílo Lynsey Hanley, *Estates – An Intimate History* a také dílo *Getting By: Estates, Class and Culture in Austerity Britain* od Lisy McKenzie.¹ Užitečným doplňujícím zdrojem pro mne bude také internetový blog *Rentergirl* autorky Penny Anderson.² Přestože se v případě několika použitých knižních a internetových zdrojů nejedná o primárně akademické texty, přidají mé práci jistě významnou hodnotu díky své autenticitě, neboť byly napsány autory, kteří v moderních slumech žijí, žili, nebo jsou s tímto prostředím jinak spojeni.

---

¹Autorka knihy pochází z malého dělnického města v oblasti Nottinghamshire. Opustila školu v šestnácti letech a do svých pětadvaceti let se živila jako příležitostná prodavačka a také prací v továrně na punčochy. Žila jako svobodná matka v jedné z nejchudších čtvrtí v Nottinghamu, sídlišti St. Anne's. Později vystudovala doktorský program na univerzitě v Nottinghamu a v současnosti se také zapojuje do projektů spojených se sociálním bydlením (McKenzie 2015b).

²Autorka je v současnosti příspěvatelkou deníku The Guardian (Anderson 2007).

2 VÝVOJ A PODOBA SOUČASNÉ BYTOVÉ KRIZE

K porozumění jakémukoli prostředí a lidem, kteří v něm žijí, je důležité znát jeho historii a prostor, který zde lidé obývají. Nejedná se pouze o prostor fyzický ale také sociální. Co se stalo v jejich historii je vždy pro jejich současný příběh velmi důležité (McKenzie 2015a: Kapitola 1).

V několika následujících podkapitolách se proto pokusím stručně nastínit historický vývoj sociálního bydlení Velké Británie, přičemž se zaměřím pouze na vývoj od 20. století. Následně zmíním hlavní problémy spojené se současnou bytovou situací a nastíním jejich hlavní dopady na současnou společnost. Podrobněji budu tyto problémy diskutovat v další kapitole práce.

2.1 Vymezení základních pojmů

Podle *Flash Dictionary* J. H. Vauxe z roku 1812 (cit. dle Dyos 1967) pojem slum původně označoval cosi jako malý prostor či pokoj. V průběhu 19. století se význam slova pozměňoval, od slangového označení pro různé druhy hospůdek a jídelních zařízení až po špinavé a málo frekventované ulice nebo části měst (Dyos 1967). V tomto smyslu výraz použil například Charles Dickens, když ve svém dopise Danielu Maclisovi z listopadu roku 1840 napsal: „[...] přemýšlím o skvělé, večerní londýnské procházce mezi zadními slumy, za účelem nějakého potulného rytířského dobrodružství [...]“³ (Hartley 2012: 70).

Koncepce slumu v Británii byla ale ustanovena pravděpodobně až s prvními problémy, které se v souvislosti s bydlením začaly objevovat. Do té doby byl tento pojem spíše abstraktním, nejasným výrazem. Sami představitelé parlamentu nebyli schopni pojem používat ve vztahu k podmínkám budov, které popisoval, a to konkrétně přelidnění či mínění, že nějaký dům byl nevhodný pro lidské obydlí (Dyos 1967).

Robert Williams v knize *London Rookeries and Collier's Slums* popisuje slumy jako uskupení domů či bytových bloků, které mohou, ale nemusí být nutně zchátralé či špatně odvodněné. Většinou jsou kromě toho navíc extrémně malé a namačkané na okolních domech, což způsobuje nedostatek světla, vzduchu a tedy i čistoty uvnitř i v jejich okolí (cit. dle Dyos 1967). Williams i Dickens psali právě o původních viktori-

---

³Přeloženo z anglického originálu: „I have been writing all day, and mean to take a great, London, backslums kind of walk tonight, seeking adventures in knight errant style“ z (Hartley 2012:70).

ánských obecních domech, které se v důsledku přelidnění staly slumy. Dnes se ale tyto budovy stávají velice populárními a vyhledávanými. Kupříkladu většina starých řadových domů na Woodchurch Estate byla v 80. letech odkoupena do soukromého vlastnictví (Hanley 2012: 102).

Výrazy jako slum, chatrče,⁴ squatter settlement, neformální bydlení a nízkopříjmové bydlení⁵ jsou užívány a často zaměňovány vládními agenturami a autoritami. Slumy jsou ve své podstatě multidimenzionálním konceptem. Některé charakteristiky slumů jako například přístup k fyzickým službám mohou být jasně definovány, jiné, například sociální kapitál naopak ne (UN-Habitat 2003: 9-11).

Organizace spojených národů uvádí pět základních rysů charakterizujících slum. Jsou jimi nedostatečný přístup ke zdravotně nezávadné vodě, nedostatečný přístup ke kanalizaci a infrastruktuře, chabá strukturální kvalita bydlení, stísněnost a nejistý domovní status (UN Habitat 2016). Podle UN Habitat (2016) jsou dnešní slumy jasným projevem špatně plánované a řízené městské oblasti a nefunkčního sektoru bydlení. Tyto charakteristiky v aplikaci na současné chudinské čtvrti v Británii budu dále diskutovat v průběhu práce.

V průběhu psaní práce jsem shledala poněkud obtížným najít české ekvivalenty výrazů *council house* neboli *council estate*. Oxford University Press ve slovníku *Oxford Dictionary* překládá *council* jako zastupitelstvo a *estate* poté jako statek, nemovitost ale také sídliště nebo průmyslovou zónu. Výraz *council* označuje obecně nějakou místní samosprávnou jednotku, v českém jazyce bychom řekli zastupitelstvo či družstvo nebo místní rada, která má za úkol pravidelně se scházet a administrativně spravovat určitý okres, město či městskou část. (Oxford University Press 2010: 180, 272). Na základě těchto informací budu pro jednoduchost používat pro *council estates* výraz sídliště a pro *council* tedy pojem místní rada.

2.2 Vývoj obecního bydlení v první polovině 20. století

Historicky byl soukromý sektor neschopný poskytnout přiměřené množství bydlení všem obyvatelům, kteří jej potřebovali. Vlivem přílivu lidí z dělnické třídy během industrializace, hledající ve městech zaměstnání, se zvyšovala hustota zalidnění

---

⁴Z anglického *sheds*

⁵Z anglického *low-income housing*

v centrech měst a začaly se zhoršovat i podmínky tamního bydlení. Velkým problémem se stala hlavně přelidněnost (UWE Bristol 2008).

Typickým příkladem viktoriánské městské části, která se vlivem přelidnění slumifikovala je městská část Glasgow, Gorbals (Roberts 2013). Dalším příkladem otřesných podmínek ve slumech by mohl být například i dům na Church Road v Birminghamu, kde žilo pohromadě 27 lidí z různých rodin, z čehož na jednu rodinu připadal pouze jeden pokoj. Například v oblasti Openshaw v Lancashiru byla čtvrt' viktoriánských slumů, kde žily celé rodiny bez koupelen, záchodů nebo tekoucí vody (Sandbrook 2006: 600).

Na počátku 20. století trpěl sektor bydlení pomalou výstavbou nových domů a nedostatečnými plánovacími regulacemi. Vlna masové demokracie v tomto období přinesla touhu po lepších životních podmínkách pracující populace a bydlení se tak stalo jedním z klíčových problémů politické agendy. Bylo tak zapotřebí skrze státní intervence zajistit kvalitní a cenově dostupné bydlení pro nízkopříjmové domácnosti (UWE Bristol 2008; Tihelková 2015).

Konec první světové války přinesl nový společenský postoj, zaměřený na zodpovědnost vlády zajistit domovy pro vracející se vojáky z války a jejich rodiny. Tehdejší premiér David Lloyd George pro ně slíbil postavit signifikantní počet nových domovů, tento slib je znám pod názvem „*homes for heroes*“. První projekty obecního bydlení byly zaměřeny na výstavbu zdravějších a lépe navržených domů. Projektanti se inspirovali konceptem takzvaných *zahradních sídlišť*,⁶ která se nacházela na okrajích měst. Tyto nové rodinné domy, postavené na bázi chat byly umístěné doprostřed bohaté zeleně. Cílem bylo vytvořit soběstačné komunity s nízkou hustotou zalidnění. Příkladem takového zahradního sídliště bylo Becontree v Dagenhamu (viz obrazové přílohy 1) (UWE Bristol 2008; Tihelková 2015).

V průběhu 20. století docházelo k přesouvání důrazu vládních politik mezi dva hlavní cíle. Prvním byla potřeba výstavby nových domů, vzhledem k jejich nedostatku po rozsáhlých bombardování v obdobích po dvou světových válkách. Druhým cílem pak bylo vyčištění či odstranění starých chudinských čtvrtí, slumů (UWE Bristol 2008).

---

⁶Přeloženo z anglického *garden estates, garden cities*.

Po skončení druhé světové války se závazek k budování obecních domů stal součástí politiky sociálního státu. Cílem bylo odstranění špíny, jednoho z pěti gigantů identifikovaných v Beveridgeově zprávě z roku 1942. První fáze tohoto procesu výstavby byla realizována pod správou labouristů, zejména ministra zdravotnictví Aneurina Bevana, který byl silně inspirován právě myšlenkou zahradních sídlišť a dělnických vesnic (Tihelková 2015). Pro co nejrychlejší vyhovění poptávce byly náklady na bydlení snižovány výstavbou nového typu domů, nazývaných *Bevanite cottages* (viz obrazové přílohy 2). Tyto domy byly smontované z kusů tvrdého železobetonu a jejich životnost byla odhadována přibližně na 60 let (UWE Bristol 2008; Tihelková 2015).

Poptávka po obecním bydlení byla stále vyšší, než bylo možno naplnit a tak se konzervativní vláda 50. let 20. století, pod vedením Harolda Macmillana, rozhodla pro zásadní změnu strategie ve výstavbě. Bylo jí nahrazení *Bevanite cottages* vysokopodlažními sídlištními komplexy, které by byly schopny ubytovat více rodin z původních viktoriánských slumů (Tihelková 2015).

2.3 Výstavba obecních sídlišť

Moderní budovy nově postavených sídlišť, vystavěných v 50. a 60. létech, měly symbolizovat definitivní konec slumů a vítězství pracujícího člověka (Hanley 2012: 104). S myšlenkou revitalizace a modernizace rozhodovali územní projektanti a zastupitelé o tom, co je pro společnost dobré v podstatě bez ohledu na její charakteristiky a potřeby (Sandbrook 2006: 615). V tomto období byla sídliště stavěna pomocí metody Larsen-Nielsen, která umožňovala postavit objekty ve velmi krátkém čase bez potřeby extrémně zručných konstruktérů. V podstatě šlo o spojování větších prefabrikovaných kusů panelu dohromady (Hanley 2012: 107). Phil Jones z univerzity v Birminghamu přišel s myšlenkou, že vláda a místní autority viděly v čištění slumů příležitost k experimentování s modernistickou architekturou. Cílem bylo zmodernizovat města, která se měla stát symbolem moci a prestiže (ibidem 2012: 120).

Konstruktéři těchto sídlišť stavěli budovy podle svých ambiciózních modernistických návrhů, nicméně neměli plnou představu o tom, jak se moderní a

nové materiály a stavební metody osvědčí v praxi a zda budou objekty schopny odolat všem požadavkům na každodenní fungování (Hanley 2012: 106). Budovy se stavěly rychle, bez přemýšlení nad tím, zda budou schopny pojmout očekávané množství lidí. Projektanti stavěli nová sídliště s myšlenkou, že šikovní a mladí pracující a inteligentní lidé již nebudou muset přežívat na ulicích viktoriánských slumů a že nová, modernistická architektura pomůže britské společnosti odstranit relikv minulosti (Sandbrook 2006: 619-624).

Na počátku 70. let byla nově vystavěná sídliště obydlována zejména lidmi přemístěnými ze slumů a těmi, kterým bylo přiděleno sociální bydlení na základě vyhodnocení jejich potřeb vzhledem k sociální a finanční situaci. Začaly se projevovat rozdíly a střety zájmů těchto dvou skupin. Na jedné straně stáli jedni z prvních obyvatel, kteří byli vybráni z těch lépe situovaných a prosperujících dělnických rodin, na straně druhé nově příchozí, často mnohem chudší lidé, i když nájemné a údržba nových bytů byla mnohem dražší. Sídliště tak čelila rozsáhlým problémům kvůli nedostatečné údržbě a opravám (Carter 2012: 23-24).

Mnoho budov v období od 60. do 70. let 20. století bylo postaveno podle architektonického stylu brutalismu. Podstatou brutalismu je kritika jakési útulnosti a nostalgie, která je typická pro tradiční britské domy. Architektura brutalismu představuje jednoduché linie a struktury, používá ocel, beton a sklo a snaží se docílit jakéhosi kosterního vzhledu budovy. Celková myšlenka brutalismu směřuje směrem k exaktní budoucnosti. Architektura těchto nových sídlišť se vyznačovala širokými, kamennými podlahami, kde se většina vstupních dveří otevírala rovnou ven na podlaží. Smyslem tohoto konceptu, nazývaného „*ulice na obloze*“, ⁷ bylo navodit pocit intimity terasovitých ulic starých viktoriánských slumů (Sandbrook 2006: 623, 627). Příklady architektury brutalismu z tohoto období jsou obecní sídliště Park Hill v Sheffieldu a Trellick Tower v londýnské čtvrti Kensington (viz obrazové přílohy číslo 3) (The Open University 2001).

Sídliště začala vlivem imigrace a vysoké míry porodnosti čelit přelidněnosti. Na počátku 70. let bylo postaveno asi 440 000 výškových bytů, které měly situaci alespoň částečně vyřešit, nicméně průzkumy veřejnosti z té doby poukazyvaly na vysokou

---

⁷Přeloženo z anglického '*streets in the sky*'. Tento koncept vytvořili a pojmenovali architekti Jack Lynn a Ivor Smith (viz obrazové přílohy číslo 4) (Sandbrook 2006: 627).

míru nespokojenosti obyvatel s životem na sídlištích. Lidé vyjadřovali preference vůči nižším a menším budovám, vyzdobeným světlými barvami a postaveným z tradičních materiálů jako byla cihla či dřevo. Lidé také postrádali svobodu výběru místa bydliště, nájemníci se museli podřídit rozhodnutí úředníků o místě svého budoucího domova (Carter 2012: 23-24). To jen potvrzovalo, že projektanti a vládní zastupitelé měli před začátkem výstavby přemýšlet nad sociokulturními dopady (Sandbrook 2006: 628-630).

Rostoucí deprivace a nespokojenost obyvatel v kombinaci s charakterem nově postavených budov napomáhala nárůstu vandalizmu a kriminality. Tyto problémy byly zapříčiněny také disproporčními počty přítomných teenagerů, neboť rodiny se třemi a více dětmi získávaly prioritu při čekání na obecní byty. Teenageři se poté vlivem nedostatečného kulturního vyžití často uchýlovali k trestným činnostem. V budovách často docházelo k selháním elektroinstalací a častým onemocněním tamních obyvatel, pravděpodobně vlivem nedostatečného pohybu z důvodu absence zeleně a zahrad (Sandbrook 2006: 631). Vláda tedy nechala postavit poměrně drahá sídliště jako řešení problému s přelidněnými slumy, později ale neměla dostatek finančních prostředků na jejich údržbu (Hanley 2012: 140).

2.4 Ekonomické faktory současné bytové krize a zrod moderních slumů

Schéma *Right To Buy*, které je spojováno s osobou Margaret Thatcherovou, ale myšlenka na jeho vytvoření přišla již v 50. letech od Harolda Macmillana, mělo představovat pro obyvatele obecních bytů možnost koupit si svůj domov a přetvořit si ho podle svých vlastních představ, aby se tak mohli cítit opravdu doma (Hanley 2012: 134-137). *Right To Buy* umožňovalo kvalifikovaným, lépe placeným rodinám z vyšší dělnické třídy, těm, kteří byli doposud symbolem místních labouristů, odkoupení obecních bytů do soukromého vlastnictví. Toto právo se vztahovalo na nájemníky již žijící v domech, které měli odkoupit, nemělo žádný primární vliv na dostupnost bydlení pro chudé. Odstranění nejlepších nemovitostí z nájemního trhu zúžilo rozsah dlouhodobě dostupných možností pro ty, kteří si nemohli dovolit nemovitost odkoupit a možností pro ně tedy zůstávalo sociální bydlení či podnájem u soukromých pronajímatelů (Carter 2012: 33-38).

Sociální pronajímatelé (městské rady nebo bytová družstva), kteří pronajímají státní byty nájemníkům, si účtují stále více a více peněz. Čekací doby se tak prodlužují a nájem se tak logicky stále zvyšují. Pronajímatelé nechtějí dopustit, aby jejich nájemníci měli vyšší příjmy a ušetřili více než oni sami, většinou tak, téměř zoufalými činy, absurdně navyšují nájem, aby z nich ušetřili více (Dorling 2014: 134, 135). Často také přidávají, nebo naopak ubírají, hodnotu nemovitostí vlivem ambiciózních renovačních projektů (Carter 2012: 48-49).

V Londýně bylo částečným důvodem prudkého nárůstu cen bydlení samotné město, jež nejprve čelilo úbytku populace v 60. a 70. letech, následně nebylo schopné fyzicky růst v letech 80. a 90., kdy se postupně měnilo ze zkaženého imperiálního centra a industriálního města v jeden z nejrychleji se rozvíjejících a prosperujících regionů Evropy. Nejen Londýn ale i ostatní větší města jsou obklopená hranicí oblasti *Green Belt*.⁸ Rozvoji nevyužitého průmyslového areálu uvnitř této hranice bylo zabraňováno po většinu 70. a 80. let plánovacími politikami místních správních jednotek, často kontrolovanými labouristy, které si přály zachovat pozemky pro průmyslové využití a poskytnout tak pracovní příležitosti dělnické populaci (Carter 2012: 31).

Právě v Londýně vznikly v poslední době takzvané „*super sheds*“ nebo „*sheds with beds*“. Tyto příbytky, mnohdy ne větší než obyčejné zahradní kůlny, vystavěné na pozemcích soukromých pronajímatelů můžeme označit jako další typ moderních slumů (Rogers 2012). Jejich obyvatelé mohou být považováni za nejvíce zranitelný segment společnosti. Většina z nich jsou přistěhovalci z asijských či muslimských zemí, kteří přijeli do Velké Británie za lepšími výdělky. Ve skutečnosti ale vydělávají platy, které jsou pod úrovní minimální mzdy (Hall 2011). Kvůli svému nelegálnímu statusu si nemohou na podmínky, které ve slumech panují, stěžovat, ani nejsou nijak chráněni zákony, což povzbuzuje pronajímatele k jejich využívání a extrémního zvyšování nájmů. Podmínky v těchto novodobých slumech opravdu připomínají staré slumy, kterých se vláda snažila zbavit v průběhu 20. století. Mnohé „*sheds with beds*“ mají namísto toalet pouze otvor v podlaze, některé jsou postaveny pouze ze dřeva, střecha je zakrytá plstí či jiným materiálem (Hall 2011; Rogers 2012).

---

⁸Ve Velké Británii se nachází celkem čtrnáct oblastí, jakýchsi zelených pásů s označením *Green Belt*. Byly vytyčeny okolo největších měst na základě vládních tvrzení, že je potřeba omezit rozrůstání městských oblastí a chránit tak okolní krajinu (viz obrazové přílohy číslo 5) (Motion 2015).

V současnosti se v Británii také nachází přibližně 737 500 prázdných obytných budov, které by teoreticky mohly ubytovat až dva miliony lidí. Jsou drženy vládou či soukromými investory za účelem investic, nikoli za účelem jejich zpřístupnění (Dorling 2014: 67). Nemovitosti, o které se rady nemohou finančně či jinak starat zůstaly prázdné a uzavřené, některé z nich po celá léta (Hill 2003). Řadové domy s dveřmi do ulice, které mohly být dříve považovány za slumy a ze kterých se lidé stěhovali pryč, se dnes opět stávají velice populární, zejména pro vyšší a vyšší střední třídu. Často se jejich hodnota několikrát znásobuje renovacemi či kompletní rekonstrukcí, zvláště pak pokud jsou přestavovány na dnes velmi populární lofty,⁹ jako tomu je například v londýnské čtvrti Notting Hill (Dorling 2014: 117).

V 90. letech a na přelomu milénia se pomalu začaly projevovat nedostatky nepřilíš promyšleného masového prodeje obecních bytů. Zatímco byty v lepších čtvrtích byly populární a povětšinou se zde udržely původní rodiny, byty v centrech měst byly vykupovány spekulanty, kteří je znovu pronajímali lidem v nouzi za mnohem vyšší ceny, bez úmyslu je jakkoli spravovat či udržovat v dobré kondici. Po boku svých protějšků z veřejného sektoru se tak zrodila nová generace soukromých pronajímatelů novodobých slumů¹⁰ (Carter 2012: 17-18). V některých oblastech byla situace kolem sociálního bydlení obzvláště vypjatá a konkurence zde vedla k ostrým komunálním či etnickým napětím mezi původními obyvateli sídlišť a nově příchozími (ibidem: 18-21).

V současnosti stále probíhá výstavba nových domů, nicméně mnohem pomaleji a v menším měřítku než kdy předtím. Domy ve městech se dvěma, třemi či čtyřmi pokoji jsou obecně považovány za exkluzivní bydlení a ti, kteří si jej mohou dovolit, automaticky získávají exkluzivnější status. Takto dochází ke znehodnocování ostatních čtvrtí a oblastí, které nejsou považovány za exkluzivní a automaticky jim je tak přidělena nálepka špatné adresy (Dorling 2014: 66).

---

⁹Loft je rozlehlý, otevřený adaptabilní prostor, vytvořený z původně výrobních či skladovacích prostor. V současnosti se jedná v podstatě o jakýkoli byt, tvořený celistvým prostorem. Lofty se v současnosti staly novou formou životního stylu. V průběhu 70. a 80. let se centrem loftové kultury stal právě Londýn (Hořická 2014/2015).

¹⁰Z anglického *private slum landlords*

2.5 Dopady současné situace na obyvatele

Bruce Kenrick, zakladatel charitativní organizace Shelter, již v 60. letech 20. století předvídal, jaké dopady bude mít život v moderních slumech na jejich obyvatele (Sandbrook 2006: 600). Danny Dorling (2014: 71) ve své knize *All That Is Solid* poukazuje na fakt, že bydlení se stává dobrým bydlením, pokud mají lidé možnost v něm a v jeho okolí žít kvalitní život. Prostředí sídlišť se stalo fyzickým ztělesněním násilí, degradace a zoufalství. Toto téma velmi dobře zachycuje film *Mechanický pomeranč* režiséra Stanleyho Kubricka¹¹ (Sandbrook 2006: 616).

„Vznikla zde nová společenská třída, která vyrůstá ze spodku všech ostatních“, říká Karen Law ze sídliště Sheffield's Manor. „Jedná se o spodinu. Jsou to dnešní teenageři, kteří nemají žádnou budoucnost“¹² (cit. dle Hill 2003). Jane O'Dowell, která vyrostla na jednom ze sídlišť v jižním Londýně, popisuje svoji zkušenost následovně: „Uspěť na sídlišti znamená dostat se pryč. Pokud bych z nějakého důvodu byla nucena vrátit se zpátky a žít tam, považovala bych to za životní selhání. Takto špatné to je“¹³ (cit. dle Hill 2003).

Přestože se zprvu životní podmínky obyvatel stěhováním zlepšily, důsledkem přidělování bytů bylo pro některé rodiny nucené soužití v těsné blízkosti s domácnostmi, ve kterých žili kriminálně stíhaní lidé, násilníci či jednoduše lidé asociální ve svých návycích (Carter 2012: 40). V průběhu 70. až 90. let 20. století začaly být chudoba a sociální rozdíly alarmující (Hanley 2012: 131-137). Podle reportu organizace Joseph Rowntree Foundation z roku 2012 by se měla situace ještě více zdramatizovat s nárůstem počtu lidí, kteří budou stávající situací nuceni pronajmát si bydlení od soukromých pronajímatelů. Chudoba již není koncentrována pouze v místech sociálního bydlení, ale i v soukromém sektoru. Míra zaměstnanosti se stále zmenšuje a rostou i nerovnosti v oblasti zdraví (Aldridge – Kenway – MacInnes – Anushree 2012: passim).

---

¹¹Film byl natočen podle stejnojmenné knihy Anthonyho Burghese (Sandbrook 2006: 616).

¹²Přeloženo z anglického originálu: *'There's a new social class now that's growing up from underneath all the others [...] it's the underclass. They're today's teenagers and they have no future.'* z (Hill 2003).

¹³Přeloženo z anglického originálu: *'To succeed in a council estate means you've managed to get out. If for some reason I had to go back there to live, I'd consider my life a failure. It's that bad.'* z (Hill 2003).

Na jedné straně se objevují spekulace, že nikdy neexistovalo žádné skutečné přání problém s bydlením vyřešit, a že současné slumy vznikly selháním vůle, či dokonce úmyslným pokusem rozdělit zájmy tradiční dělnické třídy a chudých. Na straně druhé se pravicoví sympatizanti odvolávají na demoralizující efekt sociálního státu kombinující se s osobní nedostatečností a nedostatkem poznávacích schopností tamní společnosti a věří tedy, že chudinské čtvrti jsou jakýmsi lidskými skládkami, obývanými dysfunkčními lidmi (Carter 2012: 17-18).

Historie zajištění bydlení v poválečné Británii obecně přináší otázky ohledně politické ekonomie sociálního státu. Pokud nám historie vládních intervencí do politiky bydlení ukazuje něco o současné situaci, pak pravděpodobně to, že se nejvíce zaměřují na středovou společnost, což není dobrým znamením pro chudé (Carter 2012: 48-49). Sociální bydlení se změnilo do podoby jakéhosi přestupného tábora pro rodiny s dětmi a lidi s nejvyšší potřebou než aby zastávalo roli stabilního a bezpečného bydlení (Dorling 2014: 146).

Na základě výše uvedených informací jsem se pokusila vymezit tři typy bydlení, které by se daly označit za moderní slumy. Především v Londýně vznikly vlivem zvyšování cen a nedokonalé imigrační politiky takzvané „*sheds with beds*“, ve kterých panují podobné podmínky jako ve starých viktoriánských slumech (Hall 2011; Rogers 2012). Z důvodu nedostatku zdrojů jsem je pouze zmínila a dále se jimi v textu nebudu zabývat. Určitě by ale byly zajímavým předmětem dalších výzkumů.

Druhým typem jsou právě tak nepopulární obecní sídlištní komplexy na okrajích měst, či věžáky v městských centrech. Třetím typem by pak byly byty prodané do soukromého vlastnictví, které jsou vlastníky za otřesných podmínek dále pronajímány. Nejhorší britská sídliště jsou označována výrazem „*sink estates*“ a jsou jimi například Broadwater Farm v severním Londýně, Aylesbury v jižním Londýně nebo Lower Falinge na předměstí Manchesteru (Lunn 2015; Layland 2016; Davies 2016). Zde je podle deníku *The Economist* (2016) v současnosti soustředěna pravděpodobně nejzranitelnější a nejchudší část obyvatelstva Velké Británie. Právě těmito dvěma typy bydlení, podmínkami, které zde panují a efekty, jež následně mají na životy tamních obyvatel, se budu zabývat v následující kapitole.

3 CHARAKTER ŽIVOTA VE SLUMECH

V Británii je v současnosti větší procento pracujících obyvatel na hranici chudoby než nezaměstnaných. Ve srovnání se západoevropskými zeměmi má Velká Británie nejvyšší míru chudoby,¹⁴ ale paradoxně také největší sociální výdaje (Toynbee 2003: 9-13). Děti pod hranicí chudoby je dnes v Británii třikrát více než v roce 1970. Lidé, žijící na sídlištích a ve znevýhodněných oblastech jsou právě tito chudí pracující, kteří zde žijí obklopeni hrstkou asociálních a vyloučených jedinců. Trendem poslední doby je rozmáhající se fenomén „pracující chudoby“,¹⁵ kdy se jedinci nacházejí pod hranicí chudoby, přestože mají placené zaměstnání. Právě tito chudí pracující jsou významně zastoupeni mezi obyvateli sídlišť, spolu s dalšími skupinami sociálně vyloučených obyvatel jako jsou dlouhodobě nezaměstnaní, svobodné matky nebo imigranti (MacInnes – Aldridge – Bushe – Kenway – Tinson 2013: 26; Toynbee 2003: 9-13).

Ve srovnání se životem v 70. letech 20. století se dnes zlepšila dostupnost spotřebního zboží, což umožňuje například lepší vybavenost domácností. Životní standard střední třídy se zvýšil a tedy i životní náklady jako poplatky za bydlení a energie. Dnešní chudí pracující ale stále nemají prostředky k dosažení této kvality života (Toynbee 2003: 13).

Lidé již nežijí v „dickensovských“ špinavých slumech, vzhledem k dnešnímu životnímu standardu ale můžeme pozorovat jisté podobnosti (Toynbee 2003: 13). Spisovatel George Orwell napsal knihu *The Road To Wigan Pier*, která je jakýmsi deníkem, reflektující jeho cestu po dělnických a chudinských oblastech Velké Británie v průběhu 30. letech 20. století. Jmenovitě se jedná o oblast Wigan, která se nachází podél kanálu spojujícího města Leeds a Liverpool (Sharrock 2011; Orwell 1962: passim).

Ve své knize Orwell popisuje celkové špatné podmínky dělnických čtvrtí tehdejší doby. Nedostatek dostupných bytů zapříčinil, že mnoho lidí muselo přijmout jakékoli přístřeší, které se jim naskytlo a museli se potýkat s nepřátelskými a

---

¹⁴Hranice chudoby v Británii byla vypočítána podle oficiálních počtů lidí, žijících z méně než 60% národního středního platu (Toynbee 2003: 13).

¹⁵Z anglického *in-work poverty*.

neférovými pronajímateli. Pronajímatelé také odmítali investovat své peníze do domů, které podle vládních plánů měly být v brzké budoucnosti zdemolovány za účelem revitalizace a regenerace těchto oblastí. Fyzické prostředí domů a bytů ve Wiganu tak bylo nevyhovující, plné technických nedostatků v důsledku nevhodné či žádné údržby (Orwell 1962: 46-50).

Pro dnešní dobu má tato kniha zvláštní význam. V současnosti je oblast Wiganu proslulá zónou nočních klubů a barů. Podle výpovědí tamních obyvatel jsou bary často místem kriminálních a fyzických napadení. Jak psal i George Orwell, ulice chudinských čtvrtí byly nebezpečné především kvůli pouličním chuligánům, stěžoval si také na velmi špatnou kvalitu potravin, které zde bylo k dostání. Dnes se tamní obyvatelé stravují především v nezdravých rychlých občerstveních, kterých je na zdejších ulicích více než dostatek. Obavy místních obyvatel se týkají především důsledků současných vládních politik, které tyto oblasti nepřímo tlačí zpět do časů, o kterých psal Orwell ve své knize a podmínky zdejšího života se tak přibližují minulosti. Obecně Orwell v knize popisuje bídu nájemního bydlení pro chudé a nekalé praktiky pronajímatelů, které se tak podobají podmínkám, které v nájemním sektoru panují dnes (Sharrock 2011; Orwell 1962: *passim*). Současnou situaci budu diskutovat později v této kapitole.

3.1 Sociální skladba sídlišť

V prvních letech své existence byla sídliště na periferiích nejprve zaplňována mladými rodinami s dětmi. Z počátku byl také určitý počet bytů rezervován pro policisty, neboť na sídlištích takto rozsáhlých rozměrů byly očekávány sociální problémy. Část bytů byla přidělena také učitelům, kteří měli vyučovat na tamních školách. Později sem začali být stěhováni z center měst také mentálně postižení lidé, pro které byly určeny byty většinou v nižších patrech budov, svobodní lidé bez domova, drogově závislí lidé a také ti, kteří měli dlouhodobé záznamy o problematickém placení nájemních poplatků (Hanley 2012: 23-49, 114).

Mnoho rodin se ve snaze vyhnout se takovým sídlištím stěhovalo pryč, což způsobovalo, že se zbývající nájemníci cítili ještě více odříznuti od společnosti a

neměli tedy žádnou motivaci dodržovat společenské dekorum. Dodávalo jim to pocit, že si ve svém prostředí mohou počínat, jak chtějí, bez budoucích postihů a tyto pocity často vedly ke kriminálním činům typu útoků na veřejné činitele či šikany ostatních nájemníků a mentálně postižených spoluobčanů (Hanley 2012: 138). Kriminalita, drogová závislost a těhotenství mladistvých se stávají běžně přijímanými hodnotami, které tvoří zdroj hrdosti a úspěchu některých jedinců v prostředí sužovaném společenským úpadkem, jako jsou právě vyloučená sídliště. Některá trestná činnost se postupně stala jakýmsi vyjádřením tichého protestu jednotlivce proti vlastnímu společenskému postavení, bezmocnosti a nevýhodně umístěného domácího prostředí (Curtis 1985, cit. dle McKenzie 2015a: Kapitola 3).

Míra kriminality na některých sídlištích nyní klesá, například na Clapham Park v Londýně. Naopak počet pouličních přepadení následovaných vyhrůžkami, vandalismem a krádežemi cenných předmětů či peněz jinde ostře stoupá. Zmíním například londýnské sídliště ve čtvrti Lambeth. Velký počet těchto trestných činů je zde páchán mladými, náctiletými lidmi na jejich vrstevnících (tzv. „*teen on teen crime*“). Tyto lehké kriminální přestupky pak mohou být otázkou šikany mezi mladými, ale i rasových, kulturních či jiných záležitostí (Toynbee 2003: 131-132). Přestože mnozí obyvatelé jsou často sami oběťmi násilných či kriminálních činů ze strany dospívajících, právě je považují za oběti beznaděje. Je to generace drogově závislých, kteří nikdy nežili ve stabilním domově, kde by jejich rodiče chodili do práce. Nemají tak představu o životě bez násilí a špíny. Někdy bývají označováni kontroverzním termínem *underclass*, jež referuje k jakési nové sociální třídě, vyrůstající ze spodu všech ostatních (Hill 2003). Sídliště se tak stávají pro mnohé rodiny prostředím nevyhovujícím výchově jejich dětí (Toynbee 2003: 132).

Velké procento iniciativ, které se snaží snižovat míru kriminality, jsou krátkodobé a vedou pouze k vytlačení zločinu z jedné oblasti do druhé nebo pouze mění povahu trestné činnosti, například změna vloupání na pouliční kriminalitu. V rámci zaznamenaných statistik převažuje majetková trestná činnost, což vede tvůrce hospodářské politiky k podceňování možného dopadu násilí na komunitní život. V oblastech, kde byly zavedeny širší balíčky opatření, zahrnující také zlepšení kvality bytové správy a komunitních a mládežnických iniciativ, se pozitivní dopady na kriminalitu zdají být trvalé (Osborn – Shaftoe 1995).

Z hlediska etnického složení sídlišť bych ráda zmínila, že v 80. letech 20. století došlo v Londýně ke zvýšení nezaměstnanosti černošského obyvatelstva. Vlivem jejich následného stěhování z finančně nákladnějších bytů na sídliště se zde zvýšila právě proporce černošských obyvatel (Hanley 2012: 168). Etnické tlaky na britských sídlišťích částečně vyplývají také z imigrace do Británie za poslední dvě desetiletí. Imigrace změnila i povahu menšinových etnických komunit, z nichž se zejména ty dlouho přítomné proměňují s každou nadcházející generací. Některé z nich jsou terčem nových forem diskriminace, zejména žadatelé o azyl a muslimové (Perry 2008: 1).

V současnosti jsou obyvateli obecních sídlišť ve své podstatě dvě hlavní skupiny lidí. První skupinou jsou ti, kteří měli nárok na získání obecního bydlení, jak jsem již zmínila výše a byli sem přestěhováni, bydlí tedy v obecních bytech. Druhou skupinou jsou soukromí nájemníci,¹⁶ kteří si zde pronajímají byty od soukromých vlastníků, tedy ne od místních rad a asociací pro obecní bydlení. Mohou tak učinit přímo nebo přes realitní kanceláře. V Británii jsou soukromými nájemníky většinou mladí lidé nebo ekonomičtí migranti, tyto statistiky se ale stále dynamicky mění (Living Rent Edinburgh 2016). Aktuálně jsou další hojně zastoupenou skupinou obyvatel sídlišťních komplexů také rozvedení jedinci, většinou muži, kteří si zde pronajímají malé byty pro ně samotné. Signifikantně zastoupeni jsou na sídlišťích také studenti, kteří se stěhují minimálně jedenkrát ročně vinou nejistého studentského života. Část nájemníků tvoří učňové a pracující na vstupní úrovni, jako například prodavači nebo i umělci na volné noze a chudí pracující (Anderson 2008).

Nedostatečná stabilita a celková nejistota na stále flexibilnějším trhu práce dala vzniknout globálnímu prekariátu, jakési nové sociální třídě, jež zahrnuje právě část výše zmíněných skupin obyvatel britských sídlišť. Tato třída není součástí klasické dělnické třídy, neboť mnoho příslušníků nemá dlouhodobou stabilní práci. Britský ekonom Guy Standing nepřirazuje prekariát ke střední třídě z důvodu absence stabilních příjmů a statusu, jakož i benefitů, které by střední třída měla mít (Standing 2011: 1, 6). Mezi předními teoretiky fenoménu prekariátu zmíním například Pierra Bourdieu, který ve svých výzkumech artikuloval význam slova *precarity*. Jde o jakousi nejistotu, která odsuzuje jedince nebo skupinu ke zranitelnosti a může významně poškodit jejich sebevědomí (Mansel – Heitmeyer 2016). Prekariát se zformoval na

---

¹⁶Z anglického *private tenants*

základě sdíleného pocitu nejistoty, vzteku, anomie a úzkosti. Je tvořen lidmi, kteří nedisponují některými pracovními jistotami, jako jsou například adekvátní a jisté příležitosti na pracovním trhu, ochrana zaměstnanců před neoprávněným propouštěním, příležitosti k profesionálnímu růstu a zvyšování mezd a kteří navíc mají minimální vztah ke kapitálu a ke státu (Standing 2011: 2, 10-12).

Vlivem nedostatku obecních bytů, které byly prodány pod *Right To Buy* do soukromého vlastnictví, vznikla další společenská kategorie lidí, označovaná jako „Generace nájmu“¹⁷ Tento pojem se vztahuje k lidem, vyloučeným z možnosti bytového vlastnictví, kteří žijí právě v soukromých bytech svých pronajímatelů. Sami se vymezují, nebo jsou společností viděni jako nová společenská skupina, téměř odlišná společenská třída. Jedná se o mladé lidi ve věku okolo 35 let, pocházející většinou právě z prekariátu. Označení „Generace nájmu“ referuje k neustálému strachu o zaplacení nájemních poplatků s ohledem na snižující se příjmy a naopak rostoucí životní náklady (Tihelková 2015).

K situaci v Londýně se na svém blogu vyjadřuje Penny Anderson, která se sama s „Generací nájmu“ ztotožňuje a informace čerpá od svých známých a korespondentů. Sama autorka shledala své snahy k nalezení dostupného bydlení v Londýně nemožným, proto se raději rozhodla odejít. Nemajetní nájemníci se zde ve snaze nalézt jakékoli bydlení ve městě pracovních příležitostí místo koupi nemovitosti uchylují k placení přemrštěných nájmu a stěhování do přečpaných, neudržovaných místností. Aby byli schopni zaplatit základní poplatky za životní náklady, často potřebují i několik zaměstnání, která je připravují o čas a energii (Anderson 2013). Situaci by podle ní zlepšila pouze změna v mentalitě celé společnosti, aby tak vymizel převládající pocit, že nájemníci zamořují byty svých pronajímatelů a aby jim bylo změnami nájemních smluv umožněno zůstat tak dlouho, jak oni sami potřebují a chtějí (Anderson 2011).

Kromě ekonomického rozměru nerovností, poukazující na vlastnictví a výši platů a dále rozměru etnického a genderového je zde také kulturní rozměr, který přiživuje stigma toho, jak se lidé oblékají, způsobu vyjadřování, vkusu. Lidé, kteří žijí v tomto prostředí vědí, jak je těžké žít s nepravdivými prezentacemi toho, kdo jsou, a

---

¹⁷Z anglického *Generation Rent*

názory o tom, jak by měli svůj život vést. Jsou si vědomi, že je na ně pohlíženo shora a s předsudky. Toto vědomí je zraňující a má také negativní efekt na životní šance a příležitosti. Stávají se tak stigmatizováni (McKenzie 2015a: Úvod).

Stigma, spojené se statusem obyvatele obecního sídliště na okraji města zamezuje také pocitům ztotožnění s místem bydliště, které jsou běžnější v centrálních městských čtvrtích. Zatímco v kvalitněji plánovaných a postavených budovách docházelo v minulosti často ke zlepšení statusu dělnické třídy, obyvatelé špatně plánovaných, moderních sídlištních bloků stále zůstávají společností vyloučení (Tihelková 2013).

Stigmatizací sídlišť se zabývá i autorka Anne Power ve své knize *Estates on the Edge*. Podle ní mají vytvořené představy a předsudky lidí zvenčí negativní vliv na složení takto stigmatizovaných sídlišť. V důsledku předsudků a špatné pověsti představuje takovéto sídliště pro nové nájemníky poslední volbu a ti, kteří se tam přestěhují, nebo tam jsou místní radou nastěhováni, jsou pak ti nejzoufalejší, kteří jednoduše neměli jinou možnost. Zdá se, že čím horší pověst dané sídliště a jeho komunita má v očích veřejnosti, tím horším se ve skutečnosti také stává (cit. dle Hanley 2012: 181).

Pravděpodobně nejvíce zasaženi stigmatizací a stereotypizací sídlišť jsou lidé nižšího věku a ženy z dělnické třídy. Jsou současným argotem v angličtině nazýváni pejorativním výrazem „chavs“.¹⁸ Tento výraz označuje mladé, náctileté ale i pracující lidi, žijící na sídlištích, většinou pocházející právě z dělnických rodin. Představa někoho, kdo je označován tímto výrazem, by byla pravděpodobně osoba, která nosí sportovní značkové teplákové soupravy a značkové tenisky v kombinaci s výraznými, mnohdy zlatými doplňky, tedy oblečení, které si pravděpodobně spojují s vyšší vrstvou a bohatstvím (Hanley 2012: 176-177). Ženy, příslušící k této skupině pracují pravděpodobně jako uklízečky či kadeřnice, muži poté jako opraváři, instalatéři nebo pracovníci bezpečnostní služby. Velká část „chavs“ poté žije z podpory v nezaměstnanosti. Karikaturu tohoto stereotypu můžeme vidět například v seriálové postavě Vicky Pollard z pořadu Malá Velká Británie (viz obrazové přílohy číslo 6) (Jones 2011: 112).

---

¹⁸Pojem *chav* je odvozeno od slova *chavra* – v angličtině *'itself'* (Hanley 2012: 177) Na základě kontextu v češtině podobné slovu *samo, ono*.

Z rozhovorů Lynsey Hanley s těmito lidmi vyplývá, že značkové oblečení nosí právě proto, aby dokázali zbytku společnosti, že nejsou takoví, jaké si je dominantní společnost představuje. Chtějí jednoduše dokázat, že si drahé oblečení, například značek Nike, Adidas nebo Reebok, mohou dovolit, přestože ve skutečnosti se pro jejich rodiny jedná o nadstandardní výdaje za jejich pořízení (2012: 178-179). Podle průzkumů Lisy McKenzie tak naopak činí proto, že se cítí finančně vyloučení z možnosti kolektivního uctívání kultů populárních značek a tak v zájmu společenské participace tímto způsobem v určité míře dobrovolně ztrácí svoji důstojnost (McKenzie 2015: Kapitola 3). Je nutné si uvědomit, že tato stylizace do vyšší třídy je vlastně uniformizací. Je možné, že bohatí lidé si oblékají značkové oblečení, ale také jsou to ti jediní, kteří si jej podle většiny reálně mohou dovolit a kteří jsou svým bohatstvím legitimováni jej nosit (Hanley 2012: 178-179).

Legitimizace je klíč k porozumění toho, jak jsou někteří lidé oceňováni a jiní znehodnocováni. Znamená to, že něco nabývá hodnoty skrze legitimizaci a naopak postupy, zdroje a lidé se mohou stát nelegitimními. K pochopení klasifikace legitimního a nelegitimního se v sociologii používá pojem „*misrecognition*“.¹⁹ Sociologové Pierre Bourdieu a Loïc Wacquant používají ve svých závěrech spíše pojem symbolické násilí. Podle nich jsou lidé vystaveni formám násilí, které mohou zahrnovat i to, že je s nimi zacházeno jako s podřadnými a jsou omezováni ve své sociální mobilitě a aspiracích. Socioložka Nancy Fraser doplňuje, že symbolické násilí skrze špatný úsudek je forma třídní nespravedlnosti, která může být kulturní či symbolická a má kořeny v sociálních vzorcích reprezentace, interpretace a komunikace (cit. dle McKenzie 2015a: Úvod).

Symbolické násilí je skrze jazyk aplikováno na dělnické třídě také ze strany politických představitelů a stran. V minulosti bylo na dělnickou třídu nahlíženo spíše s respektem. Změna přišla až v 80. letech 20. století s Margaret Thatcherovou, jejíž politika napadala dělnické hodnoty, instituce a komunity a otevřeně se vyjadřovala o problémech, které Británii způsobuje právě „*underclass*“ svým „*kruhem chudoby*“ (McKenzie 2015a: Úvod; Jones 2011: 110-111).

---

¹⁹Do českého jazyka je pojem volně přeložitelný jako špatný úsudek či nerozpoznání.

Lisa McKenzie ve své knize *Getting By* zmiňuje studii Beverly Skeggs, jejímž předmětem byly ženy z dělnické třídy v Manchesteru. Tyto ženy se snaží přiblížit se svým životním stylem, oblékáním a mluvou ženám střední třídy. Zároveň si ale uvědomují, že se jim napodobování středně stavovského standardu příliš nedaří. Z výše uvedených odstavců o lidech, označovaných jako chavs můžeme pozorovat podobnosti. Vnucovaný standard vnitřně sami přijímají, ale zároveň sami sebe shazují za neschopnost mu dostat (cit. dle McKenzie 2015a: Úvod).

Zdá se, že výrazně záleží i na způsobu, jakým jsou sídliště prezentována veřejnosti ať už v reklamách, filmech, v tisku či na fotografiích. Média jsou dnes převážně tvořena střední třídou pro střední třídu. Velké procento novinářů a žurnalistů jsou lidé s kvalitním rodinným i ekonomickým zázemím. Záleží v podstatě na nich, jakým způsobem přednesou veřejnosti obraz sídlišť. Ta poté mohou představovat buď selhání společnosti, která umožnila segregaci lidí na základě třídní příslušnosti nebo ostudu lidí zdánlivě neschopných se o sebe postarat, přestože od státu dostali možnost cenově dostupného bydlení. Vzhledem k proslulé nevybíravosti britských médií jsou lidé z dělnické třídy spíše napadáni a záměrně zobrazováni jako společenský odpad, například prostřednictvím populárních televizních pořadů (Hanley 2012: 183; Jones 2011: 119). Podle Lisy McKenzie (2015a: Úvod) by se politika sociální spravedlnosti měla více zaměřit na to, jak jsou dělnické čtvrti a komunity vnímány a starat se více o jejich pozitivní reprezentaci. Neměly by být prezentovány jako odpad společnosti.

Autorka Lynsey Hanley (2012: 181) v této souvislosti poukazuje na obtížnost překonání takto nastavených stereotypů a třídní segregace. Výhodou lidí, kteří nežijí v takto izolovaném prostředí, jako jsou obecní sídliště na okrajích měst, je možnost výběru, kterou lidé uvnitř sídlišť často nemají. Lidé „zvenku“, kteří mají možnost volby, jak se budou oblékat a kde budou žít, jim také dává možnost odsoudit ty druhé ke stereotypu, kterému chtějí věřit. Pokud lidé uvnitř tohoto stereotypu nemají možnost se mu vzepřít nebo z prostředí odejít, stávají se jeho součástí.

Můžeme tedy tvrdit, že vinu za takto uměle vytvořenou třídní segregaci nese v podstatě sama společnost, budováním prostředí rozdělující společnost podle třídní příslušnosti – vysoké sídlištní budovy pro chudé, řadové domy pro střední třídy a vily pro bohaté. Mohlo by se zdát, že právě obecní bydlení zhoršilo třídní segregaci

stěhování lidí se stejným sociálním statusem do míst, odkud nemohou odejít bez kombinace štěstí a heroického úsilí (Hanley 2012: 169-184).

Existují některé iniciativy, které se snaží problém markantních sociálních nevyvážeností jednotřídních sídlišť aktivně řešit. Jednou takovou je například bytové družstvo Joseph Rowntree Housing Trust. Od roku 1997 se družstvo snaží dosáhnout prodeje 50% volných, neobydlených bytů lidem z širší společnosti a s jiným sociálním zázemím, aby tak dosáhli společenské vyváženosti místních komunit. Prodej je také vázán na odlišné podmínky, než stanovuje *Right To Buy*. Konzistentním výsledkem míšení typů vlastnictví na těchto sídlištích je celkové snížení cen nemovitostí, zvýšení poptávky i spokojenosti obyvatel a celkové zlepšení pověsti těchto sídlišť v očích široké veřejnosti. Výzkumy ukazují, že 70% z 88 největších bytových družstev v Británii se do iniciativ o odstranění stigmatizace ze svých sídlišť již aktivně zapojily. Družstva na severu země a v oblasti Midlands ale stále preferují prodeje bytů na volném trhu. Vedoucí výzkumu Graham Martin prohlásil, že povědomí o pozitivních účincích míšení typů vlastnictví již stoupá i v oblastech s vysokou poptávkou po bydlení (Martin – Watkinson 2003, Joseph Rowntree Foundation 2003).

3.2 Fyzické prostředí obecních sídlišť

Bydlení je nepochybně základním aspektem života každého člověka, který může mít trvale negativní dopad na jeho zdraví, vývoj a všeobecnou duševní stabilitu (Living Rent Edinburgh 2016). Dle mého názoru, v případě architektů a projektantů obytných budov by měl být primárním zájmem právě fyzický charakter budov v závislosti na potřebách jejich obyvatel. Promyšlené a účelné použití vhodných materiálů a stavebních metod by mělo být v městské architektuře samozřejmé, aby bylo podporováno lidské zdraví a zajištěna bezpečnost. Tím spíše, pokud se jedná o obecní sídliště, postavená za účelem poskytnutí bezpečného a cenově dosažitelného domova.

Stavební plány mnohých sídlišť je ale již při své realizaci v podstatě odsoudily k tomu, aby se z nich stala jakási ghetta. Vlivem nepromyšlené architektury a izolace od infrastruktury jsou jejich obyvatelé odříznuti od okolního světa, jako by okolo sebe

měli postavené zdi. Tato sídliště jsou izolovaná od silnic, obchodů a zbytku města, odstřižená od potenciálních kolemjdoucích či návštěvníků a ostatních sociálních tříd, kromě té, která zde žije. Život na sídlišti tak představuje pro obyvatele jakousi bariéru v participaci v téměř každé oblasti většinové společnosti. (Hanley 2012: 163, 175).

Některá sídliště jsou vlivem nedostatečné údržby a nevhodných stavebních metod v takovém stavu, že na své obyvatele působí až nebezpečně a ve skutečnosti nebezpečná opravdu mohou být. Penny Anderson popisuje zanedbané fyzické prostředí sídliště Dovecot Towers ve městě Salford. Náhodné kusy budov často odpadávají, konkrétně například kusy odpadních trubek či dřevěné obklady. Zmiňuje také rezivění, dlouhé červené pruhy oxidu železitého, které jsou pozorovatelné vně i uvnitř budov. Penny Anderson uvažuje, zda konstruktéři, kteří postavili budovy, jež zvenku vypadají nedokončeně či zchátrale, dokončili práci na těchto budovách, která se skrývá uvnitř (Anderson 2010).

Událostí, která rozdmýchala veřejné obavy o bezpečnost sídlištních budov, byla exploze plynu ve výškové budově Ronan Point na východě Londýna v roce 1968. Exploze strhla všechna podlaží na jedné straně budovy až k zemi a přinesla celkem čtyři oběti na životech. Budova byla nově otevřena a v době exploze byla v provozu méně než dva měsíce. Vyšetřovatelé později zjistili, že spoje mezi panelovými pláty, ze kterých byla celá budova postavena, nebyly vyplněny betonem, ale mokkými novinami a stěny byly podpírány pouze dvěma vyrovnávacími šrouby. Očividně tedy konstrukce nebyla dostatečně pevná, aby nepraskla pod tíhou, umocněnou explozí plynu (Sandbrook 2006: 620-621).

Obyvatelé mnohých obecních sídlišť jsou znevýhodněni již samotnou strukturou těchto komplexů budov. Některá z nich, například sídliště St. Anne's v Nottinghamu, byla postavena podle projektů modelu „*Radburn*“.²⁰ Proto jsou některé budovy špatně přístupné automobilem, mnohdy absolutně odstřižené od veřejné dopravy. Je zde nedostatek parkovacích míst nebo jsou parkovací místa a garáže vzdálené od bytů svých majitelů, vozy zde tedy nemohou být pod jejich kontrolou a zvyšuje se tak pravděpodobnost jejich krádeží (McKenzie 2015a: Kapitola 1).

---

²⁰Tento koncept měl poskytovat výhody pro obyvatele v podobě bezpečných centrálních zelených zón a vnějších silnic s přístupem ke službám. Podstatou konceptu je oddělení tranzitní a automobilové dopravy od části, která je určena jen pro chodce a vytvořit tak pěší rezidenční zónu (Alexander 2009: 155).

Ulice na sebe často nenavazují v žádném logickém sledu. Budovy jsou postavené v blocích a řadách naproti sobě, tím pádem jedna řada budov může patřit k jedné ulici, ale zároveň další blok budov, který na ni navazuje, může být součástí ulice jiné. Vlivem takto zmateného uspořádání mají obyvatelé problémy například s objednávkami potravinových donášek, mléka, taxislužby a poštovní doručovatelé mají často problémy najít poštovní schránky svých adresátů. Všechny tyto fyzické nedostatky vyvolávají v tamních obyvatelích pocit, že jsou znevýhodněni, diskriminováni a odříznuti od služeb a od věcí, které jiní lidé, žijící mimo sídliště mohou mít (McKenzie 2015a: Kapitola 1,2).

Takovéto fyzické uspořádání také snižuje bezpečnost celé oblasti. Široké pěší cesty (takzvané *walkways*), které spojovaly bloky věžáků, představují vcelku hladkou útěkovou cestu pro lupiče a drogové dealery (Hanley 2012: 117). Mezi jednotlivými bloky budov, na okrajích dvorků se většinou ještě nachází množství špatně osvětlených chodníků, které jsou často místy fyzických či loupežných napadení (McKenzie 2015a: Kapitola 2).

Lynsey Hanley (2012: 115-116) popisuje například stav, dnes již zdemolovaných, paneláků na sídlišti Oak a Eldon Gardens ve čtvrti Birkenhead v Liverpoolu, který by podle jejích dalších popisů v knize odpovídal i stavu mnoha stále stojících budov a přímo napomáhá rozvoji vandalismu: „zatuchlé schodiště vedoucí do každého podlaží přímo přitahuje vandaly, a navíc vyžaduje úroveň údržby, která nebyla místní správou nebo i samotnými architekty původně plánována, v případě potřeby tedy pomoc s údržbou a opravami nebyla vždy k dispozici. [...] Nájemníci se také museli vypořádat s komunálními službami - jako jsou výtahy, poštovní schránky či odpadní šachty – poškozenými či vyřazenými z provozu jednotlivci, které mohli jen zřídka identifikovat“.²¹

Lidé žijící na sídlištích jsou většinou omezeni také v dostupnosti některých potravin a ve způsobu stravování. Velké značkové prodejny jako například Tesco, Sainsbury nebo Morrisons se od chudších částí měst spíše zdržují. Tamní obyvatelé

---

²¹Přeloženo z: „*The dank stairwells leading up to each floor invited vandalism and required a level of maintenance that was unplanned for, either by the council or the architects themselves, therefore help and repairs were not always available when needed. [...] Tenants also had to deal with the consequences of comunal services - such as lifts, postboxes and rubbish chutes - being damaged or put out of service by individuals whom they could rarely identify.*“

mají poté pouze omezený výběr a musejí většinou své potraviny nakupovat v levnějších obchodních řetězcích jako Lidl, Aldi nebo Netto. Kromě omezeného výběru obchodů je problémem také jejich umístění a špatná dostupnost hromadnou dopravou. Pěší jsou pak téměř nedosažitelné. Důsledkem toho jsou lidé žijící v těch nejdlehlších budovách odkázáni na špatně zásobené malé prodejny či nezdravé fast-foody. Malé sídlištní krámky jsou sice většinou zásobovány právě velkými obchodními značkami typu Tesco, ale za mnohem vyšší ceny. Můžeme pozorovat, že na způsob stravování v tomto prostředí pravděpodobně nemá markantní vliv výše příjmu tamních obyvatel, jako spíše fyzický charakter a nedostupnost samotných sídlišť (Hanley 2012: 174). Na druhou stranu je nutné zmínit také událost na sídlišti Clapham Park v Londýně, kde měla být otevřena pobočka supermarketu Sainsbury's. Proti otevření supermarketu se ale vzbouřili majitelé místních obchůdků, kteří si prodejem vydělávají na živobytí (Toynbee 2003: 130).

Kromě vlivu na kvalitu života má fyzické prostředí některých sídlišť negativní vliv také na mentální zdraví obyvatel. Mentální zdraví se poté odráží na zdraví fyzickém, vliv prostředí tedy pokrývá obě tyto oblasti. Újma na fyzickém a mentálním zdraví je prokazatelně vyšší v oblastech více postižených důsledky úsporných opatření a v celkově chudších oblastech. Projevuje se častější úmrtností starších lidí, kteří by se za normálních okolností dožívali vyššího věku ale i vyšším počtem sebevražd (Dorling 2014: 257). Mnoho sebevražedných činů v současné Británii je spojených právě s nejistou bytovou situací a strachem o střechu nad hlavou. Domov, kde je možné setkávat se s rodinou a přáteli poskytuje jedinci psychickou stabilitu. Strach z jeho ztráty negativně ovlivňuje mentální i fyzické zdraví (ibidem: 254).

Výzkumy z posledních let také prokázaly pokles zdravotních potíží a méně časté užívání antidepresivních léků u lidí, kteří byli přestěhováni nebo se sami přestěhovali do lépe vypadajících a upravených bytů. Navštěvují méně často lékaře a povětšinou také uvádí, že se cítí energičtější a vitálnější. Zároveň tyto průzkumy potvrdily markantní zdravotní rozdíly mezi obyvateli sídlišť a lidmi, žijících v soukromých domech (Hanley 2012: 167, 181).

Přímý vliv prostředí, sídliště Tower Hamlets ve východním Londýně, na její mentální zdraví popisuje novinářka Linsey Hanley (2012: 186-189). Podle ní ona sama

a mnoho dalších lidí pociťuje jakýsi „*inner – city stress*“, spojený s neschopností vyrovnat se s nestabilitou tamní populace: „pokud se dostanu do Londisu a zpět bez ramen nepoddajně se kroutících úzkostí, považují to za bonus“.²²

Rodiny mohou zůstat ve svých pronajatých domovech pouze, dokud je to v zájmu, hlavně finančním, jejich pronajímatelů. Vlivem častého stěhování z místa na místo tak mnoho lidí vůbec nezná své sousedy (Dorling 2014: 259). Sousedské vztahy jsou celkově napjaté také vlivem obav ze ztráty sociálních příspěvků na bydlení v případě, že by se kdokoli dozvěděl o podvodech, kterých se mnozí nájemníci dopouští právě za účelem jejich získání. Typickým příkladem jsou platby nájemného jménem jiné osoby. Lidé zde často zamlčují informace i před svými sousedy (Toynbee 2003: 139). Pomíjivost života v těchto novodobých slumech postihuje i Penny Anderson, autorka výše zmíněného internetového blogu. Také život v Dovecot Towers vyvolává v tamních obyvatelích pocity samoty a jakési přechodnosti. Tamní prostředí popisuje až jako sterilní a bezútěšné. Příliv nově příchozích střídá hromadné stěhování. Řada obyvatel tohoto sídliště také plánuje v budoucnosti založit rodinu a vzhledem k absenci místní školy nebo lékařské ordinace, stěhují se na jiné místo (Anderson 2007). Ti, kteří zde zůstávají, často uvádějí, že rodinu založit nechtějí, neboť nechtějí přivádět na svět děti z důvodu absence stabilního domova (Tihelková 2015).

Ve svém případě Hanley (2012: 188-189) k negativním vlivům přičítá ještě celkovou odlehlost sídliště, jež je obklopeno tratí spojující letiště Stansted s centrem Londýna a celkový depresivní vzhled sídliště. Zmiňuje například pustá místa, která jsou zde ponechána a vyvolávají ještě více pocit odlehlosti. Budovy jejího sídliště jsou sice postaveny z panelu, okna jsou ale pouze jednoduchá, stejně jako dveře, a tak do bytů doléhá hluk z venku i z chodeb či okolních bytů. Považovat svůj byt za tiché a klidné útočiště, kam se můžeme uchýlit po pracovním dni je tedy nemožné. Vzpomíná také na sídliště Chelmsley Wood, kde žila v dětství a které bylo pro svoji pozici na periferii naopak tak tiché, že v lidech vyvolávalo extrémní pocit izolovanosti.

---

²²Přeloženo z: „*If I get to the Londis and back without my shoulders curling rigid with anxiety, I treat it as a bonus.*“ Londis je pak síť lokálních supermarketů (Londis 2016).

3.3 Charakter života na sídlištích

Život na vyloučených sídlištích můžeme vnímat také jako faktor snižující sociální a kulturní kapitál tamních obyvatel, který má následně vliv na jejich pozici ve společnosti. Kulturní kapitál lze zjednodušeně vysvětlit jako soubor vědomostí, vzdělání, poznávacích schopností, získaných sociálních dovedností a kulturnosti. Někteří sociologové spojují kulturní kapitál s vědomostmi, získanými vyšším stupněm vzdělání, díky kterému je pak jedinec také schopen snáze získat i kapitál sociální či ekonomický (Dopita 2007: 50-51, 93).

Pojem sociální kapitál v sociologii jako jeden z prvních popsal francouzský sociolog Pierre Bourdieu. Z jeho pojetí sociálního kapitálu budu následně v této podkapitole vycházet. Podle něho je sociální kapitál „souhrn aktuálních nebo potenciálních zdrojů, které jsou spojené s ovládním trvalé sítě více nebo méně institucionalizovaných vztahů vzájemných známostí a rozpoznání – nebo jinými slovy, členství ve skupině, které poskytne každému ze svých členů podporu kolektivu [...]“ (cit. dle Dopita 2007: 19).

Sociální kapitál lze aplikovat v různých oblastech. V této kapitole se zaměřuji především na oblasti vzdělání, fyzického a sociálního prostředí, okrajově také chudoby. Nebudu se zabývat měřením sociálního kapitálu, neboť také podle Vomáčkové a Bartáka (2007: 82) není zcela možné ani žádoucí nalezení vhodné metody k jeho měření. Pokusím se však popsat vliv výše uvedených faktorů na utváření a rozšiřování sociálního i kulturního kapitálu.

Sociální kapitál tedy zahrnuje instituce, vztahy, kontakty a normy utvářející kvalitu a kvantitu sociálních interakcí v rámci sociálních skupin, tedy společnosti. Jedná se o jakýsi soubor vztahů mezi lidmi, složený ze sociálních sítí, které následně ovlivňují produktivitu a aktivitu lidských společenství a jejich soužití. Sociální kapitál lze získat z různých zdrojů, přičemž prokazatelně širším sociálním kapitálem disponují lidé s vyšším sociálním statutem. Pravděpodobně nejdůležitějším a základním zdrojem sociálního kapitálu je rodina. Rodina také představuje zdroj kulturního kapitálu, spolu

s komunitou, ve které se jedinec každodenně pohybuje (Vomáčková – Barták 2007: 78-81; Šafr – Häuberer 2012: 52).

Stěhování lidí do nových obecních sídlišť v rámci procesu čištění slumů vedlo ke snižování kontaktu s širší rodinou. Ve většině případů byla určitá část rodiny přestěhována a zbytek příbuzných zůstal v původní čtvrti na čekací listině. Později byli příbuzní přestěhováni na zcela jiné sídliště nebo ponecháni tam, kde dosud bydleli. Vzájemné kontakty a návštěvy mezi jednotlivými částmi širší rodiny tak byly omezeny, například i z důvodu vysokých cen jízdného. Můžeme dnes tedy v sídlištním prostředí pozorovat větší soustředěnost na nukleární rodinu.²³ Sociální kapitál dělnické třídy, žijící na sídlištích se tak tímto procesem zúžil, neboť se snížil počet zdrojů z rodiny, jež by byly schopny poskytnout pomoc či společnost (Tihelková 2013). Nedostatek cenově dostupného bydlení v soukromém sektoru také celkově znesnadňuje proces osamostatnění dospívajících potomků obyvatel sídlišť, kteří jsou pak závislí na svých rodičích podstatně déle a nemají tak šanci získat cenné zkušenosti a vybudovat si potřebnou sebedůvěru pro svůj vlastní rodinný život (Tihelková 2015).

Vlivem nepromyšleného plánování je na většině okrajových sídlišť nedostatek zařízení pro kulturní vyžití, pro jakoukoli formu zábavy a setkávání. Jediné komunitní centrum na sídlišti St. Anne's v Nottinghamu bylo uzavřeno v roce 2010 z důvodu nedostatku finančních prostředků. Někde si i stovky až tisíce obyvatel musejí vystačit s jedním barem, například na sídlišti Bethnal Green ve východním Londýně, kde na jeden bar připadá 400 obyvatel. Na St. Anne's byl poslední bar uzavřen v roce 2013, převážně mladí lidé nyní sedávají na pozůstatcích zdí po jeho demolici a popíjí zde alkohol. Za zábavou musejí obyvatelé sídlišť na periferiích cestovat do center měst a vydávat tak ještě navíc finance za dopravu. Důsledkem toho preferuje mnoho lidí zůstat doma a snižuje tak své šance na navázání nových kontaktů a rozšíření sociálního kapitálu (Tihelková 2013; McKenzie 2015a: Kapitola 1).

Některá sídliště a chudinské čtvrti v centrech měst mají díky své poloze na první pohled lepší podmínky pro dosažení kulturních center či zdrojů zábavy. Tamní obyvatelé jich ale i přesto příliš nevyužívají. Například obyvatelé sídliště St. Anne's tráví většinu času právě ve společnosti nukleární rodiny, přátel a sousedů uvnitř

---

²³Nukleární rodinou rozumíme dva jedince v manželství, žijící pouze se svými potomky (Jandourek 2008: 187).

sídliště a jsou tedy vyloučeni z volnočasových aktivit stejně jako obyvatelé okrajových sídlišť (McKenzie 2015a: Kapitola 2).

Vyhledky obyvatel vyloučených sídlišť na sociální mobilitu, ale také šance na život v širší společnosti jsou na sociálním kapitálu závislé. Pokud všichni přátelé a známosti jedince žijí spolu s ním na jednom sídlišti, dá se tato situace považovat za jakousi bariéru v jeho hlavě vůči vytváření povědomí o okolním světě. Důsledkem nedostatku či absence kontaktu s lidmi, žijícími mimo toto sídliště nemají lidé uvnitř šanci vytvořit si představu o podobě jejich života (Hanley 2012: 148-150). Linsey Hanley popisuje, že se o životy lidí vně sídliště Chelmsley Wood v metropolitní čtvrti Solihull nedaleko Birminghamu začala zajímat pouze díky hudbě. Právě zájem o hudbu, nikoli přímý kontakt s okolím, dovedl autorku k přemýšlení o životech, které žijí muzikanti a jiní lidé mimo sídliště a o aktivitách, které pravděpodobně vykonávají a které ona sama nikdy na sídlišti nepoznala (ibidem: 152-162).

Sociální a kulturní kapitál může být ovlivňován také finanční situací jedince. Mnozí chudí pracující, žijící na vyloučených sídlištech si nemohou finančně dovolit kulturní výdobytky, jako jsou například dovolené, výlety autobusem či vlakem nebo nakupování pro vlastní potěšení (Toynbee 2003: 13). Podle Pierra Bourdieua jsou zejména děti a mladí lidé s vyšším sociálním statusem zvýhodněny větší dostupností různých kulturních zdrojů, které jim umožňují se lépe a rychleji přizpůsobit majoritní společenské skupině a osvojit si dominantní habitus,²⁴ který se projevuje například určitým vkusem, jazykovými schopnostmi a znalostmi nebo hodnotami (Šafr – Häuberer 2012: 51). Toto je oslabující zejména pro ty, kteří se nachází v 10% nejchudších obyvatel Británie. Postupně jsou finančně, sociálně a eventuálně i kulturně vyloučeni a sami sebe nacházejí v situaci, kdy je pro ně obtížné být aktivními členy společnosti (McKenzie 2015a: Kapitola 4).

V důsledku nejisté finanční situace si také řada obyvatel obecních či soukromých sídlištních bytů nemůže dovolit koupit počítače, který v současnosti představuje zdroj informací a spojení s okolním světem (Toynbee 2003: 13). Linsey

---

²⁴Habitem v tomto případě rozumíme určitý životní styl (Dopita 2007: 19). Bourdieu ve své knize *Logika praxe* (v anglickém jazyce *Logic of Practice*; 1990: 56) definuje habitus jako „[...] aktivní přítomnost celé minulosti, již je produktem. Je tím co dodává jeho nositelům relativní autonomii s respektem k vnějším determinantům bezprostřední přítomnosti.“ (přeloženo z anglického: „the active presence of the whole past of which it is the product. As such, it is what gives practices their relative autonomy with respect to external determinations of the immediate present“).

Hanley (2012: 152-162) popisuje právě způsob získávání informací o kultuře a o událostech z okolního světa jinými prostředky než ve škole, k čemuž na sídlišti Chelmsley Wood v době jejího dětství sloužily převážně bulvární časopisy. Ve svém okolí byla například jediným čtenářem tisku typu The Guardian nebo The Independent. Později přešla do jiné školy ve čtvrti Solihull, kde poznala nové, aktivnější známosti, díky kterým se začala zajímat o dění v okolním světě a otevřela se kultuře.

V neposlední řadě je faktorem, negativně ovlivňujícím sociální a kulturní kapitál, také nedostatečná dostupnost kvalitního vzdělání na mnoha obecních sídlištích ve Velké Británii. Pokud dítě nebo dospívající mladistvý, pocházející ze sídliště, zde navíc navštěvuje školu, s největší pravděpodobností se mu dostane právě sídlištního vzdělání, jehož charakter popisují níže (Hanley 2012: 152).

Podle zkušenosti Lindsey Hanley sídlištní vzdělávací instituce neprezentují žákům ideu, že by jednou v budoucnu mohli využít svůj plný potenciál (Hanley 2012: 152). Míra potenciálu a vzdělanostních aspirací²⁵ žáků a studentů je závislá na pozici v sociální struktuře společnosti a také na daném habitu. Lidem, žijícím v určitém prostředí, připadá míra jejich aspirací přirozená v souladu s jejich pozicí ve společnosti (Dopita 2007: 51). Žáci, kteří navštěvují sídlištní školy, nejsou například ani obeznámeni s existencí univerzit a tedy o možnostech rozšíření jejich kulturního a sociálního kapitálu. Učitelé předpokládají, že tak daleko se jejich žáci pravděpodobně ani nedostanou, proto je o možnostech vyššího vzdělání neinformují. Jediná forma specializace, která se žákům na některých sídlištích dostává, jako například na Chelmsley Wood, jsou takzvané „colleges“.²⁶ Tyto školy nabízí specializace v rozličných oblastech, zejména cateringu nebo pohostinství. V posledním ročníku střední školy si žáci mohou vybrat volitelnou specializaci, dívky kadeřnictví a kosmetiku, chlapci automechaniku (Hanley 2012: 152,158).

---

²⁵Aspiracemi rozumíme cíle stanovené samotným žákem, kterých by v budoucnu chtěl dosáhnout. Mohou se týkat například manželství, zdraví, kariéry nebo štěstí. Tyto aspirace jsou většinou spouštěcím faktorem vzestupné sociální mobility jedince (Šafr 2012: 15-16).

²⁶Dle vlastního zhodnocení charakteru těchto škol v textu Lindsey Hanley bych je označila za ekvivalent českých odborných učilišť.

Jednou z možných cest rozšíření sociálního a kulturního kapitálu vidí Hanley (174, ix) v umožnění dětem rozšířit jejich obzory pomocí vzdělávání mimo sídliště, ve kterém žijí, nejlépe mimo sídliště úplně. Pokud se lidé na sociální bydlení nepřestanou dívat s despektem a totiž budou nadále existovat vyloučená jednotřídní sídliště, je podle ní externí vzdělávání jednou z nejlepších cest ke zlepšení podmínek vyrůstání v takovémto prostředí.

Na základě špatné pověsti některých sídlišť a špatných podmínek, které zde panují, se vytvořily určité záchovné mechanismy těchto vyloučených obyvatel, jejichž prostřednictvím se snaží život v takovémto prostředí zvládnout. V některých sídlištních komunitách můžeme pozorovat projevy přináležení a neformální vzájemné pomoci, jak vyplývá z této části podkapitoly.

Přežití může nabývat různých forem, od povědomí o tom, kde nakoupit nejlevnější potraviny a jak zvládnout jednání s různými vládními agenturami až ke schopnostem vyjednat si svoji pozici v sociálním systému. Sama autorka Lisa McKenzie při vzpomínkách na své vyrůstání na sídlišti St. Anne's zdůrazňuje důležitost předávání informací mezi tamními ženami i muži, týkající se výchovy dětí, starosti o domácnost, financí, udržování vztahů a obecně přežití. Zdrojem informací jsou pak nejčastěji komunity žen, hlavně matek, neboť právě ony tráví na sídlištích nejvíce času během výchovy svých dětí (McKenzie 2015a: Kapitola 1). Například pro svobodné matky, které usilují o získání státní finanční podpory pro své děti, zejména ty, které mají s otcem svých dětí špatný vztah, může být proces vyřizování žádosti o finanční podporu komplikovaný, nepříjemný a stresující. Ženy musejí projít často velmi detailními rozhovory s úředníky. Matky si tak mezi sebou předávají rady a užitečné informace o tom, jak se na úřadu chovat či jaké informace budou potřebovat. Mezi muži pak kolují informace kupříkladu o tom, jakým způsobem lze obejít policii v případě trestního stíhání a podobně. Tyto rozhovory a vzájemné předávání rad samozřejmě není omezeno pouze na dělnické rodiny, žijící na sídlištích, nicméně v sobě obsahují určité aspekty života, zaměřené na jejich životní prostředí a pozici ve společnosti (McKenzie 2015a: Kapitola 2, 3).

Navazování kontaktů a spojení s ostatními obyvateli sídlišť je nesmírně důležitou součástí života tamních lidí z důvodu získávání informací, ale také proto,

aby se mohli cítit zapojeni do komunity. Povědomí o aktivitách ostatních obyvatel sídlišť je také neodmyslitelnou součástí komunitního života. V místech, která jsou institucionálně znevýhodněná, jako jsou právě vyloučená sídliště, jsou místa setkávání extrémně důležitá. Zatímco například ženy ze sídliště St. Anne's se setkávají téměř kdekoli, na cestě do školy se svými dětmi, na dětských hřištích či při dobrovolnických aktivitách pro zlepšení životního prostředí, ve kterých se mnohé z nich angažují, tamní muži se setkávají výhradně v tělocvičnách, kde spolu tráví většinu času, diskutují o politice, světovém dění a navazují zde silná přátelství. Mladí muži z dělnické třídy navíc často trpí neuspokojením ze strany pracovního trhu, jež jim plně neumožňuje projevit svoji maskulinitu, k tomuto účelu tedy využívají právě tělocvičny (McKenzie 2015a: Kapitola 3). Jsou to neformální shromaždiště, kde se obyvatelé mohou cítit známí, kam mohou situovat svoji pozici v komunitě a mohou tak cítit, že sem patří. Tyto pocity jim poskytují pocity bezpečí, společnosti a sdílené identity, které vedou k empatii a soucitu. Pocity přináležení pociťují obyvatelé sídlišť většinou proto, že jsou všichni stejnou měrou vyloučeni z komfortu služeb a rekreačních aktivit center měst, dokáží tedy porozumět pocitům svých přátel a sousedů uvnitř sídlišť (ibidem: Kapitola 2, 3).

Z osobních pozorování a rozhovorů Lisy McKenzie s obyvateli sídliště St. Anne's v Nottinghamu vyplývá, že v době jejích průzkumů byli lidé na některé aspekty jejich komunity hrdí i přes problémy, kterým komunita zjevně čelila. Zmiňovali například hrdost, kterou pociťují vůči jejich přátelům a členům jejich komunity, kteří se odstěhovali a reprezentují je tak vně sídliště. Mnozí obyvatelé sídlišť se sami obávají odchodu z důvodu strachu z toho, jak by byli přijati potenciálními novými sousedy a lidmi z jiných sociálních vrstev. Stále tak vidí jako lepší východisko být „někým“ uvnitř, hodnotným segmentem prostředí sídliště, kde se cítí relativně bezpečně, než „nikým“ někde jinde (McKenzie 2015a: Kapitola 2,3). Stěhování se lidé také obávají v důsledku vidiny nejistých podmínek pronajímání v soukromém sektoru, které jsem zmínila již dříve (Anderson 2014).

Podle jiných autorů však lze říci, že lidé v dělnických čtvrtích měst a na sídlištích spíše smysl pro komunitní chování ztrácí. Když průmysl začaly pomalu nahrazovat úřednické pozice a mnoho lidí odešlo za lepšími příležitostmi, pokud jim byly poskytnuty skrze všeobecné školy nebo univerzity, celé dělnické komunity

ztratily svůj účel a lidé pak energii k jejich udržování (Toynbee 2003: 225-226). Lidé v zaměstnání, kteří zde nyní žijí, navíc tráví většinu svého času prací. Často tedy nemají čas ani energii na to, aby utvářeli semknutou komunitu (Hanley 2012: 48). Většina komunitních akcí a projevů jsou pak protesty proti něčemu, co obyvatelé určité čtvrti nebo sídliště kolektivně odmítají, tyto akce tedy nemusí být vždy nutně projevem komunitní harmonie a přináležení (Toynbee 2003: 130).

3.4 Regenerace prostředí a snahy o zlepšení situace

Výsledky průzkumu vývoje situace na 25 nejhůře hodnocených britských sídlištích v období mezi lety 1980 a 2005 nicméně přináší pozitivní závěry.²⁷ Většine těchto sídlišť byla poskytnuta značná vládní finanční podpora na obnovu. Finance byly v mnoha případech poskytnuty také místní správou. Evidentní změnou bylo také snížení počtu opuštěných bytů, do té doby byly jen sklady odpadu, a také v mnoha případech rychlejší opravy závad a nedostatků. Poptávka po bytech na těchto sídlištích se zvýšila, na třech z nich byla dokonce registrována poptávka velmi vysoká. Zásadní změnou byla také diverzifikace vlastnictví, zapříčiněná prodejem řady obecních bytů soukromým developerům a registrovaným sociálním pronajímatelům. Na přelomu tisíciletí došlo k částečnému vyrovnání rozdílů v zaměstnanosti a nezaměstnanosti mezi obyvateli těchto sídlišť a zbytkem národa (Tunstall – Coulter 2006).

Pokrok těchto dvaceti obecních sídlišť lze v prvních patnácti letech přičíst kombinaci stability místního bytového hospodářství, periodických kapitálových investic a přímého zapojení tamních obyvatel do místní správy. Po roce 2005 můžeme stále pozorovat pozitivní vývoj, ne však pro všechny obyvatele, zejména pro ty, žijící v soukromém podnájmu. Někteří pronajímatelé nahradili místní správu a některé dříve zformované nájemnické asociace se rozpadly (ibidem).

Další změny, které bych ráda postihla, se týkají infrastruktury. Autoři výzkumné zprávy *Social Exclusion Task Force* z roku 2003 na příkladu čtyř znevýhodněných

---

²⁷Výzkum byl zaměřen primárně na zhodnocení změn, které se na vybraných sídlištích odehrály za pomoci autentických výpovědí obyvatel a osobních návštěv výzkumníků v průběhu této doby (Tunstall – Coulter 2006).

oblastí Británie²⁸ zdůraznili vliv špatné hromadné dopravy na sociální vyloučení tamních obyvatel (cit. dle Lucas – Tyler – Christodoulou 2008). Britská vláda uznala důležitost veřejné dopravy pro zajištění přístupu k práci, zdravotním službám, obchodům a volnočasovým aktivitám. Respondenti výzkumu Joseph Rowntree Foundation z roku 2008 uvedli jako pozitivní vliv kvalitní sítě veřejné dopravy také možnost rozšíření obzorů a širší socializace. Místní autority vně Londýna mají nyní povinnost zajistit obyvatelům přístup k základním potřebám skrze veřejnou dopravu. Tyto iniciativy by mohly být krokem k odbourání izolovanosti některých špatně dostupných sídlišť a čtvrtí a napomoci tak rozšíření sociálních a kulturních vazeb tamních obyvatel, nicméně v současné době na ně neexistuje dostatek finančních prostředků (Lucas – Tyler – Christodoulou 2008).

Také Lindsey Hanley (ix-xvi) upozorňuje, že od publikace prvního vydání její knihy v roce 2007 se podmínky na některých sídlištích zlepšily a obecní bydlení se tak začíná více podobat bydlení soukromého sektoru. Budovy procházejí rekonstrukcemi, počty policistů přítomných na sídlištích narůstají a tamní život se tak pomalu stává bezpečnějším. Podle ní ale sídliště stále ještě zůstávají spojena s negativními událostmi a jejich architektura stále vyvolává pocit uvěznění.

V souvislosti s regenerací životního prostředí a snahami o řešení situace s kriminalitou a drogami v deprivovaných oblastech Británie slíbil premiér David Cameron na počátku roku 2016 vládní dotaci ve výši 140 milionů liber na demolici téměř stovky nejhorších britských výškových sídlišť. Ta by měla být následně nahrazena například moderními skleněnými bytovými komplexy, kam by obyvatelé zdemolovaných bytů byli přestěhováni. Někteří kritici ale tvrdí, že demolice stovky obecních sídlišť není vhodným řešením současné situace a přicházejí s jinými návrhy. Greg Foster z organizace Habitat for Humanity se odvolává na země střední a východní Evropy, například Slovensko, kde vláda poskytla nájemníkům obecních bytů možnost přispívat určitou částkou do státního bytového fondu, ze kterého jsou potřebné opravy financovány. Podle něho by tak bylo lepším a levnějším řešením zefektivnit systém správy sídlišť a jejich oprav než jejich demolice (Davies 2016; Foster 2016).

---

²⁸Jednalo se o oblasti Braunstone v Leicesteru; Camborne, Pool a Redruth v Cornwallu; Wythenshawe v Manchesteru a Walsall ve West Midlans (Lucas – Tyler – Christodoulou 2008).

To, co je oficiálně označováno za urbanistickou regeneraci je v mnohých případech spíše gentrifikací, obzvláště v městských centrech. Loretta Lees, Tom Slater a Elvin Wyly (2008: xv, xxii) v knize *Gentrification* vysvětlují tento koncept jako proces transformace dělnických nebo nevyužitých částí středu města v rezidenční oblasti pro střední třídy či oblasti komerčního využití. Podle nich je gentrifikace jedním z nejvíce politizovaných termínů v moderních urbanistických studiích, jež implikuje nucené přemístění obyvatel z daného objektu na základě jejich třídní příslušnosti. Neil Smith (1987) mimo jiné říká, že gentrifikace může být identifikována jako proces či sada procesů právě kvůli sociálním, fyzickým a ekonomickým změnám, které vyvolává. Především jde o změny sociálního statusu domácností.

Gentrifikace sídlišť a obytných čtvrtí, označující jejich demolici a přestavbu, je podle spoluautorky knihy *Gentrification*, Loretty Lees (2014) nejdůležitějším typem gentrifikace v současné době. Mluví převážně o situaci v centrálním Londýně, kde momentálně dochází k významným sociálním změnám. Spotřební návyky střední třídy, lidí většinou pracujících na úřednických pozicích se infiltrují do společnosti v centru města a vytlačují vše ostatní. V okamžiku, kdy se střední třídy stěhují do sídlišť, lidé z nižších tříd jsou zpravidla vystěhováni. Nedochozí tak k sociálnímu míšení ale k sociální segregaci. Tento proces tak vytváří jakousi kulturní bariéru mezi bohatými a chudými.

Oficiální autority se snaží slovu gentrifikace vyhýbat, neboť se stalo v průběhu let jeho používání spíše negativně zabarveným a veřejnost je stále více obeznána s tím, co tento výraz vlastně označuje. Proto jsou autoritami či médii v současnosti častěji používané výrazy jako například městská renezanace²⁹ nebo městská regenerace.³⁰ Snaží se tak zdvořile vyhnout třídnímu charakteru procesů, které pojem označuje (Lees – Slater – Wyly 2008: xix).

Lees (2014) poukazuje na pozitivní fakt, že v posledních pěti letech zaznamenala v Londýně vyšší povědomí o gentrifikaci ze strany veřejnosti. Přichází také s několika návrhy na řešení gentrifikace a přemísťování obyvatel pryč ze sídlišť. Mohly by jimi být například promyšlené rekonstrukce budov jako ekologicky

---

²⁹Z anglického *urban renaissance*

³⁰Z anglického *urban regeneration*

udržitelná a levnější metoda správy sídlišť pro obecní rady nebo zvýšení počtu družstev a komunitních asociací pro bydlení.

Obyvatelé některých sídlišť a čtvrtí se uchylují k přímým akcím za prosazení svých zájmů. Zmíním například městské nepokoje, které se odehrály po celém Londýně v srpnu roku 2011. Sužování sociální nerovností, nezaměstnaností a absolutní bezmocí vyšli mladí lidé, pocházející většinou právě z londýnských, ale i jiných britských sídlišť a obecních bytů do ulic a začali pustošit své okolí. Výsledkem byla zatčení více než 2000 lidí z Londýna a oblasti West Midlands a několika milionové škody. Nepokoje znovu poukázaly na vysokou míru nezaměstnanosti mladých lidí v Británii a na fakt, že právě toto ekonomické vyloučení by se dalo považovat za současnou společenskou krizi, kterou by vláda měla co nejrychleji řešit (Phillips 2016; Guardian 2011). Hrozba sociální dezintegrace může být podle Hanley (2012: 168) zažehnána dobře zorganizovanou snahou obyvatel, jež bude akceptována a respektována autoritami i veřejností zvenku.

Snahy obyvatel o zlepšení podmínek k životu na sídlištích se promítají do zakládání různých nájemnických asociací a uskupení. Obyvatelé některých čtvrtí a sídlišť se snaží společnými silami apelovat na autority nebo upozornit veřejnost na tamní problémy právě skrze své vlastní organizované skupiny. Jedním takovým uskupením je Living Rent Edinburgh, asociace založená za účelem reprezentace soukromých nájemníků ve městě Edinburghu. Soukromí nájemníci jsou v Británii jednou z nejzranitelnějších skupin společnosti. Podle zakladatelů této organizace také v Edinburghu nemá jejich hlas při řešení otázek soukromého pronajímání dostatečnou váhu. Asociace v současné době vede kampaň *Living Rent for Scotland*, která se snaží zastavit extrémní zvyšování nájmu a nečekané vystěhovávání obyvatel po celém Skotsku. Snaží se aktivně vystupovat také proti nedbalým či kriminálně aktivním pronajímatelům. Za úspěch této asociace by se dala považovat vítězná kampaň proti ilegálnímu zvyšování nájemních poplatků pod pokutou až tisíce liber pro pronajímatele (Living Rent Edinburgh 2016).

Dalším takovým kolektivním uskupením je asociace Digs, která byla založena za účelem propagace lepších nájemních podmínek obyvatelů londýnské čtvrti Hackney a okolí. Asociace definuje některé zásadní problémy, se kterými se zdejší obyvatelé

potýkají a snaží se na ně efektivně upozornit. Jsou jimi například právě stále narůstající ceny nájmu, diskriminace, chabé podmínky a kvalita bytů a špatné zacházení ze strany pronajímatelů a realitních společností. Digs organizuje informativní workshopy pro tamní obyvatele a veřejnost, vytváří internetovou platformu na pomoc nájemníkům a snaží se také oslovovat ostatní čtvrti a inspirovat ostatní komunity k organizaci a společnému jednání. Asociace svými aktivitami pomáhá také lidem bez domova k nalezení dostupného bydlení v soukromém sektoru (Digs 2016).

Ráda bych zmínila také asociaci Leeds Tenants Federation, která funguje jako podpora pro nájemníky a skupiny obyvatel ve městě Leeds. Vedle podobných činností jako v předchozích případech provozuje Leeds Tenants Federation zdarma digitální centrum, aby tak reprezentanti a spřízněné skupiny mohli bezplatně tisknout a šířit informační materiály a bulletiny a spojit se s veřejností či s autoritami také pomocí internetu. Asociace provozuje také bezplatnou telefonní linku a její reprezentanti pravidelně navštěvují nájemnická setkání v různých čtvrtích (Leeds Tenants Federation 2016).

Do bojů za zlepšení podmínek na britských sídlištích se v současnosti zapojil i komik a herec Russell Brand. V roce 2014 se připojil k protestu proti plánovanému prodeji sídliště New Era v londýnském Hackney multimiliardové americké společnosti, zabývající se správou nemovitostí. Prodej by měl za následek více než zdvojnásobení výše nájemného nebo dokonce vystěhování 93 rodin z objektu (viz obrazové přílohy číslo 7) (Withnall 2014).

Herec pomohl obyvatelům shromáždit téměř 300 000 podpisů na petici proti tomuto plánovanému zákroku, která byla následně doručena do kanceláře premiéra Davida Camerona. Protest byl úspěšný a partneři americké firmy Westbrook prodali objekty společnosti Dolphin Square Foundation, charitativní nadaci zprostředkující pronájmy cenově dostupného bydlení. Mluvčí společnosti poté přislíbil obyvatelům sídliště stabilní ceny nájemného, které by neměly být zvyšovány po celý rok 2015 a jejichž výše by měla být kalkulována na základě příjmů obyvatelů, nikoli na aktuálních tržních cenách (Lusher 2014). Brand také na počátku roku 2015 otevřel na tomto sídlišti kavárnu, která je vedena jako sociální podnik financovaný ze zisku

hercovy knihy *Revolution*. Zaměstnanci kavárny jsou zotavující se drogově závislí lidé z okolí (Ellis-Petersen 2015).

Dle mého názoru lze na tomto příkladu pozorovat, jak reklama a propagace spojená s publicitou dokáže v některých případech napomoci obrátit pozornost veřejnosti a státních představitelů k sociálním problémům. K řešení současné krize by také jistě přispělo, kdyby se autority zaměřily na prosazování delších a stabilnějších nájemních smluv a zavázaly se k výstavbě tolik potřebných cenově dostupných bytů, kterých je opět nedostatek (Fraser 2016).

Velký vliv na regeneraci prostředí sídlišť a kvalitu tamního života mohou mít také školy. Školy by měly být považovány za jakési komunitní prostředníky, které by poskytovaly komunitní vzdělání a pomáhaly spojit rodiny, žijící ve stresovém prostředí spojit se s dalšími organizacemi, které by jim v této situaci mohly vypomoci. Školy by také mohly skrze nabídku kurzů pro dospělé či propagaci sportu inspirovat dospělou část tamní populace k osobnímu duševnímu růstu a zlepšování fyzické kondice. V neposlední řadě by role škol měla být především inspirativní pro své žáky, povzbuzující jejich potenciál a tím pádem zvyšující jejich šance k získání zaměstnání (Crowther – Cummings – Dyson – Millward 2003).

Každé prostředí má jistě odlišné historické pozadí a své vlastní problémy, se kterými se jeho obyvatelé a správa musí potýkat. Místním iniciativám by mělo být umožněno růst a najít si své vlastní způsoby reakce na místní potřeby a prioritní nedostatky. K udržitelné regeneraci sídlišť je v první řadě potřeba porozumět tomu, jak bude ovlivněna jejich historií, konkrétními problémy, které je sužují, postoji místních obyvatel a širšími zdroji řešení, které jsou zde k dispozici. Následně je třeba posílení komunit a ustanovení či podpora již existujících komunitních organizací a jejich financování. Důležité je také zefektivnění partnerství agentur a státních orgánů a především aktivní zájem ze strany vedení města (Joseph Rowntree Foundation 1998).

4 ZÁVĚR

Cílem mé práce bylo popsat a pochopit současnou bytovou krizi ve Velké Británii, podobu sociálního bydlení a jejich dopady na život tamních obyvatel. V první polovině 20. století se sociální bydlení stalo jedním z klíčových problémů politické agendy. Cílem bylo poskytnout kvalitní a cenově dostupné bydlení dělnické třídě, na kterou bylo v té době nahlíženo s respektem a také odstranění slumů ze starých, viktoriánských čtvrtí měst. Situace se ale změnila s příchodem konzervativní vlády 50. let 20. století, která namísto pevných a kvalitních rodinných domů začala s výstavbou vysokopodlažních sídlištních komplexů, aby tak co nejrychleji pokryla vysokou poptávku. Modernistická výšková sídliště byla projektována bez přílišného rozmyslu nad možnými sociokulturními dopady a vlivy na lidskou psychiku. To dokazují i výpovědi obyvatel některých sídlišť, z nichž jasně vyplývají preference osobnějšiho typu bydlení, jako například menších domů, postavených z tradičních materiálů, jakožto i postrádání svobodného výběru místa budoucího bydliště při procesu přidělování sociálního bydlení.

V průběhu 60. a 70. let 20. století docházelo opět k přelidnění těchto sídlišť. Nespokojenost obyvatel, jakožto i fyzický charakter budov navíc svými temnými uličkami a odlehlými místy jen přizivovaly rozvoj kriminality a zneužívání drog. V 80. letech 20. století se ukázalo, že vláda již nedokáže dostatečně finančně dotovat opravy a údržbu těchto sídlišť, proto bylo zavedeno schéma *Right To Buy*, které umožňovalo stávajícím nájemníkům obecních bytů jejich koupi s výhodnými slevami. Zavedení *Right To Buy* tak v podstatě odstranilo z trhu ty nejlepší nemovitosti a zároveň dalo vzniknout široké skupině pronajímatelů, kteří byty zakoupili mnohdy za své poslední peníze a dále je pronajímají za přemrštěné nájemné a za nejistých podmínek lidem, kteří nedosáhnou na obecní byty, nejčastěji z důvodu prostého nedostatku. Sídliště navíc vlivem nedostatečné nebo žádné údržby postupně chátrají. Došlo tak v podstatě k opětné slumifikaci.

Politika thatcherismu v 80. letech 20. století, jež napadala dělnické hodnoty a označovala právě dělnickou třídu za příčinu všech problémů Británie, zapříčinila změnu všeobecného vidění dělnické třídy. Obyvatelé sídlišť jsou vlivem těchto percepce a izolovanosti, ať jich fyzické, vlivem odlehlosti sídlišť, nebo psychické,

vlivem vědomí, že jsou vyloučeni z dominantní středněstavovské kultury, v podstatě oběťmi stigmatu obyvatel obecních sídlišť. Toto stigma je v současnosti přizívováno jak ze strany veřejnosti, tak ze strany politiků a médií. Chybí jakákoli pozitivní prezentace dělnických komunit a zároveň i zastoupení obyvatel vyloučených sídlišť. Zdá se, že dělnická třída, chudí pracující a nezaměstnaní tak byli v podstatě odsunuti na periferie a tím i sociálně vyloučeni z dominantního životního standardu střední třídy.

Z analýzy použitých zdrojů vyplývá, že obyvatelé sídlišť se cítí duševně i fyzicky přímo postiženi prostředím, ve kterém žijí jakožto i nejistotou, a neschopností vyrovnat se s nestabilitou sídlištního života. Život na vyloučených sídlištích můžeme vnímat také jako faktor snižující sociální a kulturní kapitál. Nedostupnost sídlišť vede k nedostatku kontaktu s širší rodinou a navazování přátelství s lidmi, žijícími vně sídliště. Kulturní kapitál obyvatel sídlišť je pak převážně snižován nedostatečnou dostupností kvalitních škol, které by poskytovaly žákům dostatek inspirace a možností, a dále také nedostatkem či úplnou absencí kulturních zařízení.

Nejistoty, neustálé stěhování obyvatel a snížená bezpečnost domácího prostředí má negativní vliv na rodinný život i sousedské vztahy, které ve vysokopodlažních budovách v centrech měst téměř neexistují. Naopak na některých sídlištích na periferiích se na základě špatné pověsti a podmínek, které zde panují vytvořily určité záchovné mechanismy, pomocí nichž se tamní komunity v takto vyloučeném prostředí snaží existovat. Muži i ženy si zde vzájemně pomáhají s každodenními aspekty života, předávají si rady a na základě společného povědomí o svém sociálním statusu vytvářejí jakousi společnou pozitivní identitu. Zde mě můj výzkum přivedl ke zjištění, že zatímco mnozí podnájemníci z vysokopodlažních sídlišť považují za úspěšné zvládnutí života útěk, obyvatelé nízkopodlažních obecních sídlišť na periferiích preferují zde zůstat, částečně také z obav, jak by byli přijati společnostmi někde jinde.

Výsledky průzkumů z několika posledních desetiletí prokazují určité zlepšení fyzického prostředí a infrastruktury na mnoha obecních sídlištích. Prokazatelně také současná vláda začíná přesunovat svůj zájem směrem k problémům sociálního bydlení, přestože stále není dostatečný. Proto se obyvatelé stále častěji začínají sami aktivně zasazovat o docílení svých zájmů. Formují se vesměs úspěšné nájemní

asociace a uskupení. Podpora těchto asociací a obyvatel sídlišť ze strany státu je ale stále nedostatečná.

5 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Aldridge, Hannah – Kenway, Peter – MacInnes, Tom – Anushree, Parekh (2012). *Monitoring Poverty and Social Exclusion 2012* (York: Joseph Rowntree Foundation).

Alexander, Anthony (2009). *Britain's New Towns: Garden Cities To Sustainable Communities* (Londýn, New York: Routledge).

Anderson, Penny (2007). Lost in Neverland. *The Guardian*. 19.12.2007 (<http://www.theguardian.com/society/2007/dec/19/housing.communities>, 29.3.2016).

Anderson, Penny (2008). Just Who Lives In A Place Like This?. *Rentergirl*. 3.6.2008 (<http://rentergirl.blogspot.cz/2008/06/just-who-lives-in-place-like-this.html>, 7.4.2016).

Anderson, Penny (2010). Rusty Dovecot. *Rentergirl*. 17.4.2010 (<http://rentergirl.blogspot.cz/2010/04/rusty-dovecot.html>, 12.4.2016).

Anderson, Penny (2011). A New Year Wish. *Rentergirl*. 27.12.2011 (<http://rentergirl.blogspot.cz/search?q=generation+rent>, 2.4.2016).

Anderson, Penny (2013b). Extremely Bad in London. *Rentergirl*. 20.5.2013 (<http://rentergirl.blogspot.cz/2013/05/extremely-bad-in-london.html>, 2.4.2016).

Anderson, Penny (2014). Scared To Leave. *Rentergirl*. 12.5.2014 (<http://rentergirl.blogspot.cz/2014/05/scared-to-leave.html>, 22.4.2016).

Bourdieu, Pierre (1990). *The Logic of Practice* (Stanford: Stanford University Press).

Carter, Harold (2012). From Slums To Slums In Three Generations: Housing Policy and the Political Economy of the Welfare State, 1945-2005. *Discussion Papers in Economic and Social History, University of Oxford* (98), str. 2-53.

Crowther, Deanne – Cummings, Colleen – Dyson, Alan – Millward, Alan (2003). How Schools Can Contribute To Area Regeneration. *Joseph Rowntree Foundation*. 30.9.2003 (<https://www.jrf.org.uk/report/how-schools-can-contribute-area-regeneration>, 3.4.2016).

Davies, Caroline (2016). David Cameron Vows to 'Blitz' Poverty by Demolishing UK's Worst Sink Estates. *The Guardian*. 10.1.2016 (<http://www.theguardian.com/society/2016/jan/09/david-cameron-vows-to-blitz-poverty-by-demolishing-uks-worst-sink-estates>, 24.4.2016).

Devlin, Kayleen (2016). What Makes Estates 'Brutal'?. *BBC News*. 12.1.2016 (<http://www.bbc.com/news/magazine-35285319>, 25.4.2016).

Digs (nedatováno). About Us. *Digs: Supporting and Empowering Hackney Renters* (<http://hackneyrenters.org/about/>, 31.3.2016).

Dopita, Miroslav (2007). *Pierre Bourdieu o umění, výchově a společnosti: Reflexe sociologie praxe Pierra Bourdieua v české sociologii* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci).

Dorling, Daniel (2014). *All That Is Solid. The Great Housing Disaster* (London: Allan Lane).

Dyos, Harold James (1967). The Slums of Victorian London. *Victorian Studies* 11 (1), s.5-40.

Easton, Mark (2013). Why Have the White British Left London? *BBC News*. 20.2.2013 (<http://www.bbc.com/news/uk-21511904>, 24.4.2016).

Ellis-Petersen, Hannah (2015). Russel Brand Donates Revolution Book Profits to New Era Cafe. *The Guardian*. 26.3.2015 (<http://www.theguardian.com/culture/2015/mar/26/russell-brand-donates-profits-book-hackney-cafe>, 24.3.2016).

Face, Prym (2012). How to Portray Teenage Parents: Less Vicky Pollard, More Real Stories. *The Telegraph*. 18.10.2012 (<http://www.telegraph.co.uk/women/mother-tongue/9617026/How-to-portray-teenage-parents-less-Vicky-Pollard-more-real-stories.html>, 25.4.2016).

Foster, Greg (2016). Sink Estates Are People's Homes – They Don't Need To Be Demolished. *The Guardian*. 3.2.2016 (<http://www.theguardian.com/housing-network/2016/feb/03/demolish-sink-estates-homes-david-cameron-bratislava>, 26.4.2016).

- Fraser, Isabelle (2016). Generation Rent: London to Become a City of Renters by 2025. *The Telegraph*. 16.2.2016 (<http://www.telegraph.co.uk/finance/property/property-market/12157946/Generation-Rent-London-to-become-a-city-of-renters-by-2025.html>, 2.4.2016).
- Grice, Andrew (2011). Slum UK: Housing Crisis that Shames the Nation. *The Independent*. 8.9.2011 (<http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/slum-uk-housing-crisis-that-shames-the-nation-2351015.html>, 25.4.2016).
- Guardian (2011). *Urban Riots: Seven Days that Shook Britain*. 12.8.2011 (<http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/aug/12/urban-riots-seven-days-britain>, 28.3.2011).
- Hall, Richard (2011). The Slum 'Super Sheds' Housing Britain's Most Vulnerable Residents. *The Independent*. 8.9.2011 (<http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/the-slum-super-sheds-housing-britains-most-vulnerable-residents-2351022.html>, 21.3.2016).
- Hanley, Linsey (2012). *Estates, An Intimate History* (London: Granta Publications).
- Hartley, Jenny (2012). *The Selected Letters of Charles Dickens* (Oxford:Oxford University Press).
- Heyden, Tom (2014). The Era of Radical Concrete. *BBC News*. 10.9.2014 (<http://www.bbc.com/news/magazine-29082338>, 25.4.2016).
- Hill, Amelia (2003). Council Estate Decline Spawns New Underclass. *The Guardian*. 30.11.2003 (<http://www.theguardian.com/society/2003/nov/30/housing.uknews>, 17.3.2016).
- Hořická, Jana (2014/2015). NB2A [přednáška] nedatováno (Praha: Fakulta stavební ČVUT v Praze).
- Jandourek, Jan (2008). *Průvodce sociologií* (Praha: Grada).
- Jones, Owen (2011). *Chavs. The Demonization of the Working Class* (London: Verso).
- Joseph Rowntree Foundation (1998). *Regenerating Neighbourhoods: Creating Integrated and Sustainable Improvements*. 1.5.1998

(<https://www.jrf.org.uk/report/regenerating-neighbourhoods-creating-integrated-and-sustainable-improvements>, 3.4.2016).

Joseph Rowntree Foundation (2003). *Mixed Tenure Schemes Help to Reduce Stigma and Raise Demand on Social Housing Estates*. 30.4.2003 (<https://www.jrf.org.uk/press/mixed-tenure-schemes-help-reduce-stigma-and-raise-demand-social-housing-estates>, 7.4.2016).

Layland, Hannah (2016). It's Hard Going for People Left Behind on 'Sink Estates'. *The Guardian*. 23.2.2016 (<http://www.theguardian.com/society/2016/feb/23/people-left-sink-estates-bulldozed-aylesbury>, 24.4.2016).

Leeds Tenants Federation (nedatováno). *Support for Tenants and Residents Groups* (<http://www.leedstenants.org.uk/about/core-activities/support-for-tenants-and-residents-groups>, 31.3.2016).

Lees, Loretta – Slater, Tom – Wyly, Elvin (2008). *Gentrification* (New York: Routledge).

Lees, Loretta (2014). Gentrification and what can be done to stop it. *TEDx*. 8.12.2014 (<http://tedxtalks.ted.com/video/Gentrification-and-what-can-be>, 13.4.2016).

Living Rent Edinburgh (2016). *About Us* (<http://eptag.org.uk/about-us/>, 31.3.2016).

Londis (nedatováno). *About Londis* (<http://www.londis.ie/about/>, 15.4.2016).

Lucas, Karen – Tyler, Sophie – Christodoulou, Georgina (2008). The Benefits of Providing New Public Transport in Deprived Areas. *Joseph Rowntree Foundation*. 9.7.2008 (<https://www.jrf.org.uk/report/benefits-providing-new-public-transport-deprived-areas>, 25.4.2016).

Lunn, Emma (2015). Dagenham Raids on the Rented Housing Reveal Slums. *Your Mortgage and Remortgage*. 22.10.2015 (<http://www.yourmortgage.co.uk/buy-to-let/dagenham-raids-on-rented-housing-reveal-slums/>, 24.4.2016).

Lusher, Adam (2014). New Era Estate Victory: Residents Prevent Takeover of Hackney Estate – With a Little Help from Russel Brand. *The Independent*. 19.12.2014

(<http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/new-era-estate-victory-residents-with-russell-brand-s-help-stop-takeover-of-their-estate-9937074.html>, 24.3.2016).

MacInnes, Tom – Aldridge, Hannah – Bushe, Sabrina – Kenway, Peter – Tinson, Adam (2013). *Monitoring Poverty and Social Exclusion 2013* (York: Joseph Rowntree Foundation).

Mansel, Jürgen – Heitmeyer, Wilhelm (nedatováno). Precarity, Segregation, and Poverty in the Social Space - Overview of the Research Status. *Deutsches Institut für Urbanistik* (<http://www.difu.de/publikationen/precarity-segregation-and-poverty-in-the-social-space.html>, 2.4.2016).

Martin, Graham – Watkinson, Judi (2003). Rebalancing communities by mixing tenures on social housing estates. *Joseph Rowntree Foundation*. 30.4.2003 (<https://www.jrf.org.uk/report/rebalancing-communities-mixing-tenures-social-housing-estates>, 7.4.2016).

McKenzie, Lisa (2015a). *Getting By: Estates, Class and Culture in Austerity Britain* (Bristol: Policy Press), Kindle edition.

McKenzie, Lisa (2015b). These Estates We're in: How Working Class People Became the 'Problem'. *The Guardian*. 21.1.2015 (<http://www.theguardian.com/society/2015/jan/21/estate-working-class-problem-st-anns-nottingham>, 25.4.2016).

Motion, Andrew (2015). The Government Must Protect Our Green Belts. *The Telegraph*. 3.8. 2015 (<http://www.telegraph.co.uk/news/earth/greenpolitics/planning/11779456/The-Government-must-protect-our-Green-Belts.html>, 20.3.2016).

Orwell, George (1962). *The Road to Wigan Pier* (London: Penguin Books).

Osborn, Steve – Shaftoe, Henry (1995). Successes and Failures in Neighbourhood Crime Prevention. *Joseph Rowntree Foundation*. 1.6.1995 (<https://www.jrf.org.uk/report/successes-and-failures-neighbourhood-crime-prevention>, 8.4.2016).

- Oxford University Press (2010). *Oxford studijní slovník* (Oxford: Oxford University Press).
- Perry, John (2008). *The Housing and Neighbourhood Impact of Britain's Changing Ethnic Mix* (York: Joseph Rowntree Foundation).
- Phillips, Bryn (2016). The 2011 Riots Taught Us Nothing: When Will the Young and Dispossessed Kick Off Again? *The Guardian*. 10.3.2016 (<http://www.theguardian.com/commentisfree/2016/mar/10/2011-riots-england-uprising-working-class>, 28.3.2016).
- Roberts, Lesley (2013). MP Anas Sarwar: We Should Never Forget the Condition of Glasgow's Gorbals. *Daily Record*. 7.4.2013 (<http://www.dailyrecord.co.uk/news/real-life/anas-sarwar-should-never-forget-1815791#K0a9M5kElFkWyG9q.97>, 26.4.2016).
- Rogers, Chris (2012). 'Sheds with beds' Are London's Modern Day Slums. *BBC News*. 27.2.2012 (<http://www.bbc.com/news/uk-17185294>, 21.3.2016).
- Sandbrook, Dominic (2006). *White Heat. A History of Britain in the Swinging Sixties* (London: Abacus).
- Sharrock, David (2011). The Road to Wigan Pier, 75 Years on. *The Guardian*. 20.2.2011 (<http://www.theguardian.com/books/2011/feb/20/orwell-wigan-pier-75-years>, 7.4.2016).
- Smith, Neil (1987). Gentrification and the Rent Gap. *Annals of the Association of American Geographers* 3 (77), s. 462-465.
- Standing, Guy (2011). *The Precariat. The New Dangerous Class* (New York: Bloomsbury Academic).
- Šafr, Jiří – Häuberer, Julia (2012). Sociální kapitál a jeho vliv na status v počátku profesní kariéry. In: Šafr, Jiří a kol., *Mechanismy mezigenerační reprodukce nerovností* (Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR), s. 50 – 67.
- Šafr, Jiří (2012). Úvod: „Distinkce a hodnoty 2008“ - výzkum sociální reprodukce a diferenciací hodnotových struktur. In: Šafr, Jiří a kol., *Mechanismy mezigenerační reprodukce nerovností* (Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR), s. 9 – 24.

The Economist (2016). *Estate of Flux. Who Lives in Britain's Social Housing?* 6.2.2016 (<http://www.economist.com/news/britain/21690059-who-lives-britains-social-housing-estate-flux>, 24.4.2016).

The Open University (2001). *A Brief History of Brutalism in Modern Architecture*. 26.11.2001 (<http://www.open.edu/openlearn/history-the-arts/history/heritage/brutalism>, 20.3.2016).

Tihelková, Alice (2013). Together Alone: The Impact of Council Housing on the Working-class Identity in Britain. In: Mišterová, Ivona – Skopečková, Eva a kol., *A Search for Identity* (Plzeň: Západočeská Univerzita v Plzni), s.167-181.

Tihelková, Alice (2015). Unsafe as Houses. The Socio-cultural Aspects of the Current Housing Crisis in Britain. *Hradec Králové Journal of Anglophone Studies* 2 (1), s. 57-65.

Toynbee, Polly (2003). *Hard Work. Life in Low-Pay Britain* (London: Bloomsbury).

Tunstall, Rebecca – Coulter, Alice (2006). Progress on Twenty 'Unpopular' Estates, 1980-2005. *Joseph Rowntree Foundation*. 21.11. 2006 (<https://www.jrf.org.uk/report/progress-twenty-unpopular-estates-1980-2005>, 3.4.2016).

UN Habitat (nedatováno). *Housing And Slum Upgrading* (<http://unhabitat.org/urban-themes/housing-slum-upgrading/>, 17.3.2016).

United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat) (2003). *The Challenge of Slums. Global Report on Human Settlement 2003* (London, Sterling: Earthscan Publications).

UWE Bristol (2008). The History of Council Housing. *University of the West of England* (http://fet.uwe.ac.uk/conweb/house_ages/council_housing/print.htm, 23.4.2016).

Vomáčková, Helena – Barták, Miroslav (2007). *Ekonomický rozměr lidského a sociálního kapitálu* (Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně).

Withnall, Adam (2014). Russel Brand Hailed by New Era Estate Protest that Saved 93 Families from Eviction: 'I Don't Think We'd Be Here Now Without His Support. *The Independent*. 21.12.2014 (<http://www.independent.co.uk/news/people/russell-brand-saves-93-families-from-eviction-with-downing-street-campaign-i-dont-think-wed-be-here-9938771.html>, 24.3.2016).

6 RESUMÉ

In my bachelor thesis I have primarily focused on the physical nature of the social, as well as a former social housing, now privately owned and the social structure of the population within council estates. Furthermore, I have been interested in how the environment, social status and the stigma associated with life in council estates influence the social and cultural capital of the population and their community life. Finally, I have also examined the efforts and initiatives of the population and the government to resolve the crisis and their effectiveness. In the first, theoretical section, I have discussed the brief outline of the historical development of social housing as well as the housing crisis in the United Kingdom. The second, empirical section examined the physical environment of selected housing estates as well as social and financial situation of the inhabitants and the ways in which these factors negatively or positively influence the character of their lives and their social and cultural capital. In the last subchapter second part I have also focused on the efforts of governments and people to improve living conditions and quality of housing in these excluded areas and try to also evaluate their effectiveness. In conclusion, an analysis of the sources shows that residents of many council estates feel mentally and physically directly affected by the environment in which they live. Life on the excluded neighborhoods can be perceived as a factor reducing the social and cultural capital. Unavailability of settlements leads to a lack of contact with the wider family and making friends with people living outside the settlement. Cultural capital of inhabitants of settlements is then reduced mainly by lack of availability of quality schools and also the lack or complete absence of cultural facilities. Uncertainty, the constant migration of population and unsafe home environment has a negative impact on family life and neighborly relations, which is in high-rise buildings in city centers almost non-existent. Conversely, on some housing estates on the periphery, on the basis of ill reputation and conditions that prevail here creates a restorative mechanisms by which local communities try to exist. The government also begins to move its interest toward problems of social housing, although still not enough. Therefore, residents are increasingly beginning to take an active advocate for achieving their interests.

7 PŘÍLOHY

Obrázek 1

Zdroj: Easton 2013

Obrázek 2

Zdroj: UWE Bristol 2008

Obrázek 3

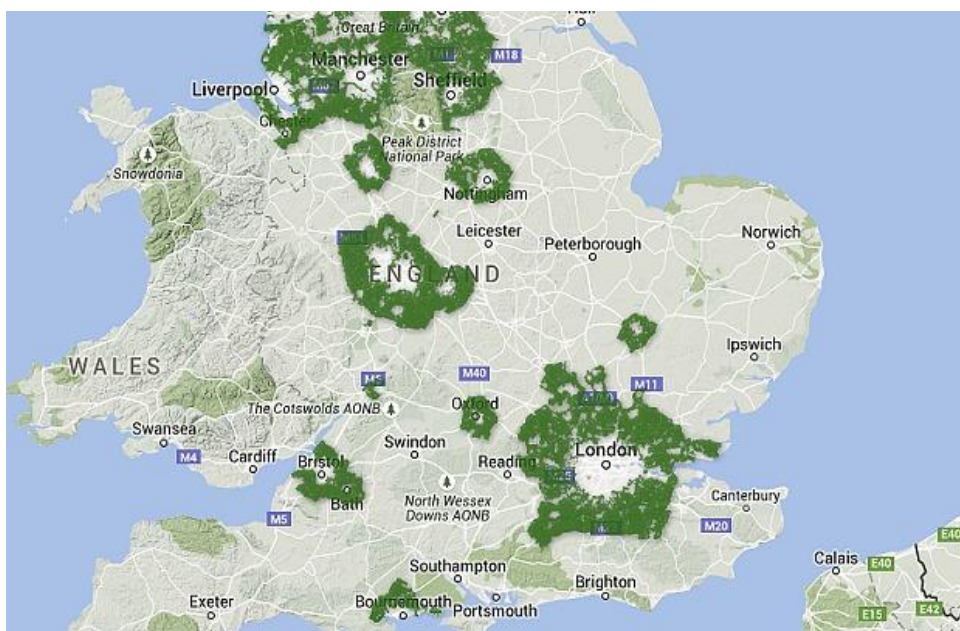
Zdroj: Devlin 2016

Obrázek 4

Zdroj: Heyden 2014

Obrázek 5

Zdroj: Motion 2015

Obrázek 6

Zdroj: Face 2012

Obrázek 7

Zdroj: Lusher 2014